

הרב יעקב מדן

רשות הרבים

אופייה של מלאכת הוצאה

א. המסחר

הראשונים כינו את מלאכת הוצאה "מלאכה גרועה", וקבעו שאינה נלמדת ישירות ממלאכות המשכן, אלא דורשת פסוק לעצמה:

הוצאה גופה היכא כתיבא – ואף על גב שהיתה במשכן, כדאמר הם הורידו קרשים מעגלה כו', מכל מקום אי לאו דכתיב לא הוה מחייבי עלה, לפי שמלאכה גרועה היא.

(תוספות שבת צו:')

נראה שחסרונה של מלאכת הוצאה קשור לכך שאינה משנה דבר בגוף החפץ. רק סביבתו החיצונית משתנה. לאור זאת יש לתהות מה אופייה של מלאכה זו, ומדוע נאסרה בשבת.

אפשר שהמלאכה נאסרה משום מסחר: התורה רצתה שאנשים לא יעסקו בשבת בצבירת הון ובניצול הזולת לשם כך, משום שיש בכך פגיעה ב'כמוך' שנצטוונו עליו בשבת (דברים ה, יד) ובמנוחת הנפש מדאגות הפרנסה (ישעיהו נ"ח, יג). לצורך המסחר מוציא המוכר חפצים מביתו כדי למוכרם, והקונה מביאם אל ביתו. תחנת הביניים בין בתיים היא השוק שברשות הבתים. אומנם, התורה אסרה כל הוצאה, אך אפשר ששאר ההוצאות הן תולדות של המסחר, וההוצאה הכרוכה בו היא אב המלאכה (או 'אבי אבות' המלאכה, שהרי כל הוצאה והכנסה נחשבות בהלכה כאב מלאכה).²

אם כנים דברינו, הרי שרשות הרבים היא השוק של העיר. התוספתא, ובעקבותיה הגמרא (שבת ו.), קבעו שרשות הרבים היא 'סרטיא ופלטיא'. מילים אלו יווניות, ומשמעותן דרך

* בהכנת מאמר זה נעזרתי לא מעט בתורה שלמה לרמ"מ כשר (כרך ט"ו, מילואים י"ב, 'מחנה ישראל במדבר', עמ' קנה-קעט).

¹ וכן כתבו הרשב"א, הריטב"א, הר"ן וראשונים נוספים.
² אמנם, הראשונים הבינו שאיסור מסחר הוא מדברי קבלה או מדרבנן. ראו למשל את דבריו של רש"י (ביצה לז. ד"ה משום): "ומקח וממכר אסור מן המקרא, דכתיב 'ממצוא חפצך ודבר דבר', אי נמי מקח וממכר אתי לידי כתיבה".

ורחבה.³ אך בעל ספר העיתים קבע שאלו סוגי שווקים, ולדעתו השוק הוא עיקר רשות הרבים:

ובתשובות לגאון ד' רשויות לשבת מאי פירושה... ואיזו הוא רה"ר גמורה? היה לו מקום שיש בו ס' רבוא בני אדם שאין להם לא חומה ולא דלתות ונכנסין ויוצאין בלילה כמו ביום כדגלי המדבר – זו רה"ר גמורה, דכל מקום שאמרו חכמים רה"ר בדרך זה אמרו,⁴ סרטיא ופלטיא גדולה, סרטיא – שווקים גדולים שממלאין ופתוחין למקום שיש בו ס' רובא, פלטיא – קורין אותו בלשון ישמעאל קיסר"א וחניות יש בה, ושנו חכמים המוציא מחנות לפלטיא ומבואות המפולשין לרה"ר, והם מקום שיש בו ס' רובא בנ"א. (ספר העיתים סימן רו)

ספר העיתים סובר ש'סרטיא ופלטיא' הן שווקים גדולים ומרכזי מסחר, והגדרה זו של רשות הרבים מתאימה לטענתנו לעיל, שלפיה מלאכת ההוצאה נאסרה משום מסחר.

נבהיר: הלימוד ממחנה ישראל מתבסס על מציאות חיים שלא היו בה רשויות רבים קטנות – לא היו ערים קטנות, שהרי הכל היו מעורבים בכל, ומושגי המסע והמנוחה היו ברורים. מה שלא נאסר להם לא נאסר גם לנו, וזהו פשר הלימוד ממלאכות המשכן: לא רק עקרונות מופשטים נלמדו ממלאכת המשכן, אלא גם ביטויים המעשי. אלו המלאכות שעם ישראל עסקו בהן בעת בניין המשכן ולאחר מתן תורה. אך המלאכות האסורות אינן רק אלה שהיו חלק מבניית משכן, אלא גם מלאכות הקשורות בהתנהלותם של עם ישראל במדבר, כלקיטת המן והבערת האש, שאפינה את 'מושבתיכם'.⁵

עצם הלימוד ממחנה ישראל שהיה במדבר דורש הבהרה נוספת: מדוע לא נלמדו גדרי רשות הרבים מן המציאות המתחדשת וממושגיה העדכניים? דומה שכיוצא בדבר מצאנו גם באיסור תחומין. לימודו של רבי עקיבא שתחום אלפיים אמה הוא מדאורייתא נראה קרוב מאוד לפשטי המקראות:

בו ביום דרש רבי עקיבא: 'ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו'', ומקרא אחר אומר 'מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב' – אי אפשר לומר אלף אמה, שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה, שכבר נאמר אלף אמה. הא כיצד? אלף אמה מגרש, ואלפים אמה תחום שבת.

מן המקראות העוסקים בערי הלויים (במדבר פרק ל"ד) עולה שלכל עיר יש גם 'סמוך ונראה' – אזור הטפל לעיר ומיועד לשימושיה, שגודלו אלפיים אמה. אזור זה הוא חלק מן העיר,

³ ראה תוספתא כפשוטה לר"ש ליברמן, שבת עמ' 2 (לעמ' 1 בתוספתא. כך גם בערוך ערך 'סרט', אך הוא תרגם 'פלטיא' – שוק גדול).

⁴ במהדורת הדפוס נוסף כאן "ולא אמרו", אך נראה שהדברים מובנים גם ללא התוספת.

⁵ יתכן שזוהי הסיבה לכך שהבערה 'ללאו יצאת', בדומה לתחומין.

אף שהוא חוץ לחומתה, וממילא מותר לצאת אליו גם בשבת. ההולך בו מקיים את האמור "שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות טז, כט). אך חכמים חולקים על רבי עקיבא, ולדעתם⁶ תחום שבת מדאורייתא הוא י"ב מיל, כמחנה ישראל:

ר' שמעון בר כרסנא בשם ר' אחא: אין לך מחזור מכולם אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל. (ירושלמי עירובין ג, ד)⁷

לחכמים ברור שבמצות 'שבו איש תחתיו' לא נאסרו בני ישראל מלצאת מאהליהם בשבת וללכת במחנה ישראל, ולכן הם לומדים ממנו שתחום שבת הוא י"ב מיל (ואלכסונם). אם כן, אפשר לומר כך גם בענייננו, וגם את תכונותיה של רשות הרבים ניתן ללמוד ממחנה ישראל.

לאידך גיסא: דין שישים ריבוא אינו חייב להילמד דווקא ממחנה ישראל שהיה במדבר, ואפשר ששיעור זה הוא בבחינת 'כולי עלמא' במושגי הגודל של עם ישראל, וכפי שאמר משה רבנו בשעה שישאל היו שישים ריבוא – 'כוכבי השמים לרוב' (דברים א, י). כך ניתן ללמוד מדברי רש"י, הקובע שאילו כבש דוד את סוריא מדעת שישים ריבוא ישראל היא הייתה נחשבת ככיבוש לאומי – 'כיבוש רבים':

סוריא – ארם צובה, וסמוכה לארץ ישראל, וכיבוש דוד וחיברה לקדושת ארץ ישראל שלא על פי הדבור ובלא שישים ריבוא, וקרי ליה כיבוש יחיד.

(רש"י עבודה זרה כ:)

נבהיר עוד: ציווי השבת נאמר לראשונה במדבר סין, בפרשת המן. בפשטות נראה שהאיסור העיקרי בלקיטת מן בשבת הוא איסור הבאת המן מ'על פני המדבר' (שמות טז, יד) 'איש לאשר באהלו' (שם, טז), כלומר מרשות הרבים לרשות היחיד. מקום לקיטת המן היה מעין ה'שוק' של שישים ריבוא צרכני המזון ובני משפחותיהם, וממנו הם הביאו את המן אל ביתם. בפשטות נראה שהבאה זו היא שנאסרה.

זאת ועוד: התורה כורכת את מצוות השבת שנאמרה במדבר סין עם שתי מצוות נוספות:

זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לָקֵטוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ עֹמֶר לַגִּלְגָּלֶת מִסֶּפֶר נִפְשֵׁיכֶם אִישׁ לְאִשְׁרֵי בָּאָהְלוֹ תִקְחוּ: וַיַּעֲשׂוּ כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּלְקְטוּ הַמֶּרְבָּה וְהַמִּמְעִיט: וַיִּמְדּוּ בְּעֹמֶר וְלֹא הָעִדִּיף הַמֶּרְבָּה וְהַמִּמְעִיט לֹא הִחְסִיר אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ לָקֵטוּ: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אֶל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר: (שמות טז, טז–יט)

⁶ על פי הסברם של הגאונים, הר"ף, הרמב"ם (שבת כז, א–ב) והירושלמי.
⁷ וכן שם ה, ד; וכן במדרש שכל טוב (בשלח ט"ז): "ומשנים עשר מיל ולמעלה לוקין עליהן מדאורייתא לדברי הכל, דכתיב 'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי', והיינו י"ב מיל כנגד מחנה ישראל".

המצוות הן הצדק שבחלוקה – האיסור להעדיף על הכמות הנצרכת לבני המשפחה והאיסור להותיר מן האוכל. הסכנה הנשקפת היא שאנשים ילקטו מן כדי לסחור בו ולמכרו למי שלא הספיק ללקוט, משום שהזריזים כבר לקטו הכל לפני שהוא הגיע. התורה מבהירה במצוות אלו שהכל אוכלים משולחנו של גבוה: כולם שווים בחלוקה, ואיש אינו מנצל את הרעב במדבר כדי לסחור ולהתעשר על חשבון חבריו, שאינם זריזים כמוהו. זהו גם אחד מעקרונות השבת, שכולנו אוכלים בה משולחן גבוה:

למען ינוח עבדך ואמתך כמוך: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה על פן צורך ה' אלהיך לעשות את יום השבת:

(דברים ה, יד–טו)⁸

*

איסור המסחר בשוק עשוי להילמד גם מן הפסוקים העוסקים בתרומת המשכן:

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּמִחְנֶה לֵאמֹר אִישׁ וְאִשָּׁה אֵל יַעֲשׂוּ עוֹד מִלֶּאכָה לְתִרְוֹמַת הַקֹּדֶשׁ וַיָּפֹלֵא הָעָם מִהִבֵּיא:

(שמות לו, ו)

לפי הירושלמי, זהו אחד המקורות לאיסור הוצאה:

מניין שהוצאה קרוייה מלאכה? רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן שמע להן מן הדא: 'ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש ויכלא העם מהביא' – נמנעו העם מלהוציא מבתיהן וליתן לגיזבריהם. ר' חזקיה בשם ר' אילא: אפילו הכנסה את שמע מינה – כשם שנמנעו העם מלהוציא מבתיהן וליתן לגזבריהן, כך נמנעו הגיזברין מלקבל מידן ולהכניס ללישכה.

נראה שלפי הירושלמי ה'מלאכה' הנזכרת בפסוק היא הבאה, והרי מן המלאכות שבמשכן למדנו את מלאכות שבת.⁹ הבאת התרומה למשכן היא מעין מסחר, אף אם במובנו החיובי. זהו 'מסחר' הדומה למשנה הראשונה במסכת שבת, העוסקת בנתינת פת לעני. בשני המקומות יש נתינה הדומה למסחר – העברת רכוש מאדם לזולתו, אך ללא קבלת תמורה.¹⁰

⁸ בדומה לכך, אף איסור המסחר בפירות שביעית (שביעית ח, ג–ה; עבודה זרה סב. ועוד) מבוסס על הרעיון של אכילה משותפת משולחן גבוה.

⁹ כך עולה גם מדברי הרמב"ן (שמות ל"ו, ו): "איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה – הממון יקרא מלאכה, וכן 'אם לא שלח ידו במלאכת רעהו', 'לרגל המלאכה אשר לפני', 'וכל המלאכה נמבזה ונמס'. והענין שלא יביאו עוד שום דבר למלאכת הקדש, אבל אמר 'אל יעשו עוד מלאכה' להכניס הנשים שלא יהיו עוד טוות את העצים. והנה גם ההבאה יקרא מעשה, ומנע מהם הכל".

¹⁰ אמנם יש במתן התרומה למשכן גם מעין 'לקיחה', שהרי התורה אמרה 'ויקחו לי תרומה' (שמות כה, ב).

ה'שוק' הלאומי של התרומה למלאכת המשכן היה מחנה לוייה, שבו רוכזה התרומה, וגם אליו הגיעו שישים ריבוא איש.

*

דרך זו, שלפיה מלאכת הוצאה קשורה בעיקר במסחר ובשוק, עשויה להסתייע מן המקראות בשני מקומות. המקור הראשון הוא נבואתו של ירמיה:

כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הַלֵּךְ וְעֹמֶדֶת בְּשַׁעַר בְּנֵי (ה)עַם אֲשֶׁר יָבֹאוּ בּוֹ מִלְכֵי יְהוּדָה וְאֲשֶׁר יֵצְאוּ בּוֹ וּבְכָל שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם: וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם שְׁמְעוּ דְבַר ה' מִלְכֵי יְהוּדָה וְכָל יְהוּדָה וְכָל יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים בְּשַׁעֲרֵי הָאֵלֶּה: כֹּה אָמַר ה' הִשְׁמַרְוּ בְּנִפְשׁוֹתֵיכֶם וְאַל תִּשְׂאוּ מִשָּׂא בְיוֹם הַשַּׁבָּת וְהִבַּאתֶם בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם: וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבֵּיתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ וְקִדְשְׁתֶּם אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם: וְלֹא שְׁמַעוּ וְלֹא הִטּוּ אֶת אָזְנָם וַיִּקְשׂוּ אֶת עֲרֹפְם לְבַלְתִּי שְׁמוֹעַ וּלְבַלְתִּי קַחַת מוֹסֵר: וְהָיָה אִם שְׁמַעַתֶּם תִּשְׁמַעֲנִי אֲלֵי נָאִם ה' לְבַלְתִּי הִבִּיאוּ מִשָּׂא בְּשַׁעֲרֵי הָעִיר הַזֹּאת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וּלְקַדֵּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת בָּהּ כָּל מְלָאכָה: וְיָבֹאוּ בְּשַׁעֲרֵי הָעִיר הַזֹּאת מִלְכִּים וְשָׂרִים יֹשְׁבִים עַל כֶּסֶּא דָּוִד רִכְבִּים בָּרֶכֶב וּבִסּוּסִים הֵמָּה וְשָׂרֵיהֶם אִישׁ יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל יְרוּשָׁלַם וְיִשְׁבָּה הָעִיר הַזֹּאת לְעוֹלָם: (ירמיהו יז, יט–כו)

בנבואה זו מופיע, לראשונה, איסור הוצאה מרשות לרשות במפורש, ולפי דעה אחת בירושלמי (וכן עולה גם מן הבבלי בהוריות ד.) היא המקור לאיסור הוצאה בשבת:

ר' חזקיה בשם ר' אחא שמע כולה מן הדין קרייא: 'לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת וכל מלאכה לא תעשו'.

ההוצאה היא הוצאה ל'שערי ירושלים', כלומר למקום השוק, מקום מעבר הסחורות מן העיר אל מחוץ לה ולהפך. סגנונה של הנבואה דומה מאוד לנבואה אחרת,¹² הדנה בצורך במשפט אמת לאנשים החלשים והמנוצלים, מעין מה שהזכרנו לעיל בנוגע ל'כמוך'. איסור המסחר בשבת משווה את מנוחת העבד למנוחת אדונו. ניתן להניח שחשיבות איסור המסחר הייתה קטנה יחסית כשאנשים התפרנסו בעיקר מן המלאכות החקלאיות והיצרניות, ומשקלה גדל בימי יהויקים בן יאשיהו, שבימיו נאמרה הנבואה, כשבצוק העתים

¹¹ אמנם, ממדרש שכל טוב (בשלח טז) נראה שהפסוק בירמיהו דן באיסורי דרבנן ולא באיסור תורה, וצע"ק: "ואסור ליה לאינש טלטולי ד' אמות היכא דליכא עירוב, אלא אפילו בין מן מבוי למבוי ומן מבוי לחצר ומן חצר לחצר ומן חצר לבית ומבית לחצר אסור לטלטולי, אפילו במבוי גופיה אסור לטלטולי ד' אמות אלא א"כ עירבו, שנאמר 'ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת'".

¹² ירמיהו כב, א–ה: "כֹּה אָמַר ה' רֵד בֵּית מֶלֶךְ יְהוּדָה וְדַבֵּרְתָּ שָׁם אֶת הַדְּבָר הַזֶּה: וְאָמַרְתָּ שְׁמַע דְּבַר ה' מֶלֶךְ יְהוּדָה הַיֹּשֵׁב עַל כֶּסֶּא דָּוִד אַתָּה וְעַבְדֶּיךָ וְעַמְּךָ הַבָּאִים בְּשַׁעֲרֵי הָאֵלֶּה: כֹּה אָמַר ה' עֲשׂוּ מִשְׁפָּט וְצִדְקָה וְהִצִּילוּ גְזוּל מִיַּד עֲשׂוֹק וְגַר יְתוֹם וְאַלְמָנָה אֵל תִּנּוּ אֵל תַּחֲמִסוּ וְדָם נָקִי אַל תִּשְׁפְּכוּ בְּמָקוֹם הַזֶּה: כִּי אִם עֲשׂוּ תַעֲשׂוּ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וְיָבֹאוּ בְּשַׁעֲרֵי הַבַּיִת הַזֶּה מִלְכִּים יֹשְׁבִים לְדָוִד עַל כֶּסֶּא רִכְבִּים בָּרֶכֶב וּבִסּוּסִים הוּא וְעַבְדּוֹ וְעַמּוֹ: וְאִם לֹא תַעֲשׂוּ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נָאִם ה' כִּי לְחָרְבָה יְהִי הַבַּיִת הַזֶּה".

התכנסו רוב האנשים אל הערים הבצורות ונטשו את שדותיהם שבמרחבים הפתוחים והבלתי מוגנים.

מקור נוסף הוא דבריו של נחמיה בראשית ימי הבית השני:

בַּיָּמִים הַהֵם הָיִיתִי בַּיהוּדָה דֹּרְכִים גְּתוֹת בְּשַׁבָּת וּמִבֵּיָאִים הָעֲרֻמוֹת וְעַמָּסִים עַל הַחֲמָרִים וְאֵף יֵין עֹנְבִים וְתֹאנִים וְכָל מִשָּׂא וּמִבֵּיָאִים יְרוּשָׁלַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וְאָעִיד בְּיוֹם מִכְרָם צִיד: וְהַצָּרִים יָשְׁבוּ בָּהּ מִבֵּיָאִים דָּאָג וְכָל מִכְרָ וּמִכְרִים בְּשַׁבָּת לִבְנֵי יְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם: וְאָרִיבָה אֶת חֲרֵי יְהוּדָה וְאִמְרָה לָהֶם מָה הַדָּבָר הָרַע הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים וּמַחֲלִלִים אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת... וַיְהִי כִּאֲשֶׁר צָלְלוּ שְׁעָרֵי יְרוּשָׁלַם לִפְנֵי הַשַּׁבָּת וְאִמְרָה וַיִּסְגְּרוּ הַדְּלָתוֹת וְאִמְרָה אֲשֶׁר לֹא יִפְתָּחוּם עַד אַחֲרֵי הַשַּׁבָּת וּמִנְעָרֵי הָעֲמָדָתִי עַל הַשְּׁעָרִים לֹא יָבֹא מִשָּׂא בְּיוֹם הַשַּׁבָּת: וַיְלִינוּ הָרִכָּלִים וּמִכְרֵי כָל מִמְכָּר מִחוּץ לְיְרוּשָׁלַם פָּעַם וּשְׂתֵימִם: וְאָעִידָה בָּהֶם וְאִמְרָה אֲלֵיהֶם מִדּוֹעַ אַתֶּם לָנִים נִגְדַּת הַחוּמָה אִם תִּשְׁנוּ יָד אֲשַׁלַּח בְּכֶם מִן הָעֵת הַזֶּה הִיא לֹא בָּאוּ בְּשַׁבָּת: (נחמיה יג, טו–כא)

תיאור הבאת המשא קשור למסחר בשבת: בני ירושלים ישבו בעירם, והצורים, בעלי התוצרת החקלאית, הכתיבו את יום המסחר – שבת.¹³ מפסוקים אלו למדה הגמרא את גזירות הטלטול החמורות שנקבעו בימי נחמיה, והרי טלטול הוא 'משום הוצאה':

תנו רבנן: בראשונה היו אומרים שלשה כלים ניטלין בשבת... התירו, וחזרו והתירו, וחזרו והתירו... אמר רבי חנינא: בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו, דכתיב 'בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערימות'... וטלטול גופיה לאו משום הוצאה היא? (שבת כג:–קכד:)

נסכם בקצרה את שעלה לנו מפרק זה:

- א. אפשר שעיקר איסורה של מלאכת הוצאה הוא משום המסחר הכרוך בה (כל מלאכת הוצאה שאינה כרוכה במסחר תהיה לפי זה מעין תולדה, שאף איסורה מן התורה).
- ב. על פי זה עיקרה של רשות הרבים הוא השוק, ואפשר שמדובר רק בשוק מרכזי וגדול. דוגמות לשוק כזה הן המדבר שסביב מחנה ישראל (מקום לקיטת המן), מחנה לוייה (מקום כינוס התרומה למשכן), השווקים הגדולים המצויים היום

¹³ מדבריהם של מספר ראשונים נראה ששערי ירושלים היו מרכז קניות גדול גם לאלו שלא גרו בירושלים. כך הם מנסים להסביר את הצורך בשישים ריבוא, אף שירושלים של נחמיה ודאי הייתה קטנה יותר, וכל עולי הגולה לא הגיעו לחמישים אלף איש. עיין בריטב"א שיובא להלן.

(בעיקר ב'עיר רוכלת עמים', כלשון הראשונים להלן) וערים העוסקות במסחר
בידלאומי.¹⁴

ב. הנדודים

אחד מעיקרי מצוות השבת הוא המנוחה:

כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.
(שמות כ, יא)

וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשָּׁבֵת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וַיִּנָּפֶשׂ בֶּן אִמְתְּךָ וְהָגֵר.
(שמות כג, יב)

לְמַעַן יָנוּחַ עֲבָדְךָ וְאִמְתְּךָ כָּמוֹךָ.
(דברים ה, יד)

מעיקרי המנוחה – הישיבה בנחת במקום אחד, בלא הצורך לנוע, לנווד ולהיות מופתע
מסכנות הדרך. זוהי גם משמעותה של ארץ קבועה לעם ולבניו, בניגוד לקללת הגלות:

וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגָּעַ וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלְךָ וְנָתַן ה' לְךָ שֵׁם לֵב רָגַז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדָאָבוֹן נָפֶשׁ:
(דברים כח, סה)

זו הייתה גם משמעות המנוחה במדבר, בעת שקיבלו את השבת:

וַיִּסְעוּ מִהָרָה ה' דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וְאָרוֹן בְּרִית ה' נָסַע לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָה:
(במדבר י, לג)

מסעם הארוך של בני ישראל במדבר היה מורכב מעיתות נסיעה ומעיתות חנייה, כמפורט
בפרשת 'אלה מסעי' (במדבר ל"ג). טרדת המסע הייתה גדולה, וכללה את קיפול האוהלים,
את אריזת הרכוש והעלאתו על גב הבהמות או על כתפי ההולכים, את הובלת הצאן והבקר
בדרכים ואת עצם הנדודים, הרכיבה וההליכה. לכך יש להוסיף גם את מלאכות המשכן
הקשורות במסע: פירוק המשכן והרכבתו, העמסת הקרשים והיריעות על העגלות, אריזת
כלי המשכן בבגדי השרד ונשיאתם על הכתף. בתום ארבעים שנה עתידים המשכן ובני
ישראל לבוא אל נחלתם ואל המנוחה:

כִּי לֹא בָאתֶם עַד עֵתָה אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנַּחֲלָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ:

(דברים יב, ט)

¹⁴ דוגמה לכך יכלו להיות מקומות ה'דיוטי פרי' בנמלי התעופה הגדולים לולא ששם היא רשות הרבים מקורה,
שאין לה דין רשות הרבים.

כך עולה מפשט המילים¹⁵ בהוראת התורה ביחס למן:

ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נתן לכם ביום הששי לחם יומים שבו איש תחיתו אל יצא איש ממקמו ביום השביעי: (שמות טז, כט)

בדרך כלל היוצא ללקוט מן אינו יוצא בגפו, אלא כשהוא מצויד בכליו. כך פירשו הראשונים בסוגיא:

והכי משמע פשטי דקרא שאל יצא בשבת עם כליו ללקוט את המן כדרך שעושין בחול, וסבר ר' יונתן... דמהאי קרא נמי נפקא לן איסור הוצאה.

(תוספות עירובין יז: ד"ה לאו)¹⁶

לפי העיקרון הקושר בין מלאכת ההוצאה ובין מציאות הנדודים אפשר שהמקור העיקרי למלאכת הוצאה הוא העמסת קרשי המשכן על העגלות, כפי שעולה מן הסוגיא:

היו שתייהן בדיוטא אחת – המושיט חייב והזורק פטור, שכך היתה עבודת הלויים: שתי עגלות זו אחר זו ברשות הרבים, מושיטין הקרשים מזו לזו, אבל לא זורקין.

(שבת צו.)

במהלך הדיון בדינים אלה נכנסת הגמרא לפרטי דיני הוצאה (מושיט, רשות הרבים מקורה ועוד), אך אפשר שהפרטים נלמדים ביסודם מן הכלל – עצם העמסת הקרשים כתחילת המעבר ממנוחה לנדודים. כך ניתן להבין גם את סיפוח דין מעביר דין ד' אמות ברשות הרבים למלאכת הוצאה – גם הנדודים עם כל חפציו של האדם הם בכלל המלאכה.

על פי זה רשות הרבים העיקרית אינה השוק אלא הדרך. אם נדרשים דווקא שישים ריבוא, נבקש דרך שהולכים בה שישים ריבוא ביום אחד, דרך המסוגלת להכיל בתוכה שישים ריבוא (אולי אף במשך מספר ימים, כפי שיתבאר להלן) או דרך ההולכת לעיר שיש בה שישים ריבוא איש, אך מכל מקום, עיקר דין רשות הרבים הוא הדרך ונשיאת המשא במהלך נדודים בה. הדגש הוא על נשיאת המשא, בדומה לחמור, שאינו שובת – 'ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד', וזוהי המלאכה שנאסרה בשבת.¹⁷

¹⁵ אף שבפשט העניין כתבנו שמקום לקיטת המן היה כרשות הרבים מחמת היותו 'שוק' צריכת המזון של שישים ריבוא איש.

¹⁶ וכן כתבו ראשונים נוספים. אמנם, נראה שעיקר הלימוד בגמרא (עירובין יז:) עוסק בעצם היציאה: "דדני רבי חייא: לוקין על עירובי תחומין דבר תורה. מתקיף לה רבי יונתן: וכי לוקין על לאו שבאל... רבי יונתן הכי קשיא ליה – לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, וכל לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין אין לוקין עליו. אמר רב אשי: מי כתיב אל יוציא? 'אל יצא' כתיב".

¹⁷ אפשר שמכאן נובע ייחודו של עמוד שהרבים מכתפים עליו, שדינו כרשות הרבים (ראה שבת ח:ט. ועוד).

ג. המדבר כרשות הרבים

ואיזו היא רשות הרבים – סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשין, זו היא רשות הרבים גמורה.¹⁸ ולחשוב נמי מדבר, דהא תניא: איזו היא רשות הרבים – סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשין והמדבר!¹⁹ אמר אביי: לא קשיא, כאן בזמן שישאל שרויין במדבר, כאן בזמן הזה. (שבת ו:)

הרמב"ם פסק כברייתא השנייה, שלפיה מדבר הוא רשות הרבים:

איזו היא רה"ר, מדברות ויערים ושווקים ודרכים המפולשין להן, ובלבד שיהיה רוחב הדרך ט"ז אמה ולא יהיה עליו תקרה... (רמב"ם שבת יד, א)

הרמב"ם כנראה הבין שלדעת אביי כשישראל אינם שרויים במדבר, וכולו הפקר, הוא כרשות הרבים. כך פירש גם בנו, רבי אברהם (וכן פירש הכסף משנה שם):

דמפרשי בזמן שישראל חונים במדבר והיו מחנותיהם סדורין בו והוא מקום דירתן היה לגבן כמו בקעה ושדה ומאי דדמי להו, ובזמן הזה שאין ישראל דרין בו אלא כל מי שירצה מהלך ועובר בתוכו בלבד הוא רשות הרבים... שהרי מקצת המסעות האמורות בתורה מקומן ידועות ושיירות של ישמעאלים מהלכין בהן. (שו"ת ברכת אברהם סימן טו)

גם מדברי רבי אברהם בן הרמב"ם נראה שלא כל המדבר הוא רשות הרבים, אלא רק הדרכים הידועות שהסוחרים מהלכים בהן, הנחשבות רשות הרבים גם אם אין בהן שישים ריבוא, ואף אם אינן סלולות כדרכי היישוב. מסתבר, שגם בדבריו על ה'יערים' מתכוון הרמב"ם לדרכים הראשיות העוברות ביער, ולא למקום שחוטב עצים בודד נמצא בו, אף שהוא פתוח לכל אדם. בזמן שישראל היו שרויים במדבר, כנראה לא עברו שיירות במקום שהיו שרויים בו. דרך הרבים שבמחנה הייתה רשות הרבים, ואילו סביבות המחנה היו כרמלית, כבקעה וכשדה. הסברא נראית דחוקה מעט, אך יש היגיון בתירוץ זה, שלפיו הברייתא שמנתה מדבר בין המקומות הנחשבים רשות הרבים עוסקת במציאות שהייתה בזמנה, כשישראל לא היו שרויים במדבר, ואילו הברייתא השנייה, על אף שגם היא עוסקת בזמנה, השמיטה את המדבר משום שלא פסיקא לה, משום שבזמן שבני ישראל הלכו בו הוא לא היה רשות הרבים.²⁰

אך רוב הראשונים²¹ למדו כרש"י שם, שבזמן שהיו ישראל במדבר נחשב המדבר רשות הרבים בגלל ישראל שהיו שם, ואילו היום, כשהרבים אינם מצויים בו, הוא ככרמלית.

¹⁸ זוהי גם לשון התוספתא (שבת א, א).

¹⁹ זוהי גם לשון הברייתא בירושלמי (שבת א, א).

²⁰ כך תירץ גם רמ"מ כשר במילואים לתורה שלימה ט"ו סימן יב.

²¹ ראו למשל רמב"ן (עירובין נ"ט, א) להלן.

בפשטות ניתן לראות בהסבר של רש"י מקור לצורך בשישים ריבוא ברשות הרבים ולכן שלא די בדרך הרבים. במדבר יש דרכים רחבות, ושיירות עוברות בו מארץ לארץ. המיוחד במדבר סיני לאחר יציאת מצרים היה שבדרכים אלו הלכו שישים ריבוא בני ישראל. נראה שזהו המקור הברור ביותר בתלמוד לדין שישים ריבוא, וכדברי התוספות:

כאן בזמן שישראל שרוין במדבר – משמע קצת דאינה רשות הרבים אלא אם כן מצוין שם שישים רבוא כמו במדבר. (תוספות שבת ו:)

כך כתב גם ר"א אב"ד בספר האשכול:

והגאון כתב שצריכים ס' רבוא מצויים שם דומיא דדגלי מדבר, כדאיתא בשבת מדבר רשות הרבים בזמן שישראל שרוין בו. (ספר האשכול מהדורת נחל אשכול²² ג, סד)

הרמב"ן השיג על רש"י וטען שלא מצינו בש"ס יסוד להגבלת דין רשות הרבים למקום שיש בו שישים ריבוא. עוד טען שהמדבר, כשאין ישראל מצויים שם, הוא כרמלית לא משום שאין עוברים בו שישים ריבוא, אלא משום שאין בו דרכים כלל:

מתני' עיר של יחיד ונעשית של רבים, פרש"י ז"ל עיר של יחיד היינו שאין בה שישים רבוא בני אדם... ומ"מ אנו תמהים אם כן בתחלת מסכת שבת ששנו בברייתא ארבע רשויות לשבת היאך לא אמרו סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשות זהו רשות הרבים גמורה והוא שיעברו שם שישים רבוא... ועוד מדקא אמרין מדבר בזמן שהיו ישראל שם הוי רשות הרבים ובזמן הזה כרמלית מכלל דעיר ואיסטריטאות אף על פי שאין בהם שישים רבוא הוי רשות הרבים כיון שהדרכים כבושין ובני אדם עוברין בהם, דטעמא דמדבר משום שאין שם דרך כבושה ולא מכוונת לילך בה לשום מקום ודמי לבקעה שהיא רשות היחיד לשבת, ור"ש עצמו כתב שם מדבר בזמן הזה אינו מקום הלך לרבים דהולכי מדברות לא שכחי, ומינה דדרכים ועיירות דשכיחי אף על גב דלא הוו תמן שישים רבוא. (רמב"ן עירובין נט.)

כאן דווקא מסתברים דבריו של רבי אברהם בן הרמב"ם שהובאו לעיל, שגם היום מצויות במדבר שיירות ויש בו דרכים כבושות, אף אם אינן סלולות. ושם כן ניתן ליישב את הסתירה בין הברייתות: התוספתא, שלא מנתה מדבר כאחד מסוגי רשות הרבים, התייחסה לסתם 'מדבר', ולא לדרכיו. לעומתה, הברייתא שבירושלמי התייחסה לדרכי המדבר, שלעולם הן רשות הרבים.

אפשר גם ליישב את החילוק בין שתי הברייתות באופן שונה: בתוספתא נזכרו איסטריטא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשין, ואילו בברייתא שבירושלמי (לא כפי שהיא מופיעה בבבלי) נזכרו איסטריטא ופלטיא סתם, בלי לציין 'גדולה'. יתכן שהתוספתא סברה שיש

²² במהדורת אלבק הושמטה פסקה זו.

צורך בשישים ריבוא, ולכן רק איסטרטיא ופלטיא גדולה נחשבת רשות הרבים, ולפי הברייתא שבירושלמי די ברשות הרבים גילה, הכוללת גם מדבר בזמן הזה, שעוברות בו שיירות ואין בו שישים ריבוא.

עוד ניתן ליישב את הסתירה בין הברייתות על פי לשון בתלמוד הבבלי: הברייתא שבתוספתא דיברה רק על 'רשות הרבים גמורה', שיש בה שישים ריבוא, ולכן לא נמנה בה המדבר שבזמן הזה, ואילו הברייתא השנייה דיברה על 'רשות הרבים' סתם,²³ שאין בה שישים ריבוא, ולכן נמנה בה אף המדבר, שמצויות בו שיירות ואין בו שישים ריבוא (בהבדל בין סתם רשות הרבים לרשות הרבים גמורה נעסוק להלן).

אך הגמרא לא תירצה כאחד מחילוקינו, אלא קבעה שיש לחלק בין מדבר בזמן שישראל היו מצויים בו למדבר בזמן הזה.

ד. גדרה המעשי של רשות הרבים – שישים ריבוא ורוחב ט"ז אמה

המקור הראשון (עד היכן שידי מגעת) לצורך בשישים ריבוא ברשות הרבים מדאורייתא הוא דברי רבי יהודה מנהר פקוד, שחי כנראה בסוף תקופת הגאונים הראשונים, שלפני רב יהודאי גאון:

והכא אמרו משמיה דרב יהודה ריש כלה דמנהר פקוד מבצרה פירוש רשות הרבים – דוכתא דדשין בה שית מאה אלפי גברי בכל יומא כדגלי מדבר.

(הלכות גדולות סוף הלכות עירובין)²⁴

והכי אמרי משמיה דרב יהודא אלוף דמנהר פקוד דבצרה²⁵ ביממא רה"ר ובלילה דאיכא חראסי כרמלית היא. רה"ר – דוכתא דדשין ליה שית מאה אלפין גברא ביומא כדגלי מדבר.

(ספר העתים סימן רח)

הלכה זו מצויה בתשובות גאונים נוספות, ונביא כדוגמה את תשובתו של רב שר שלום גאון:

והלכתא מדינות ועירות שאין בהן ששים רבוא, ואפי' יש בהן ששים רבוא ויש עליהם חומה ודלתותיהן ננעלות בלילה, אין נעשות רה"ר ואין חייבים עליהן כרת וסקילה. מ"ט – דבעי' כדגלי

²³ דווקא בירושלמי נזכרה בברייתא זו 'רשות הרבים גמורה'.

²⁴ דברים אלו הבאנו מספר הלכות גדולות על פי כת"י רומי במהדורת רבי עזריאל הילדסהיימר הסב, שיצא לאור בברלין תרמ"ח-תרנ"ב ע"י חברת מקיצי נרדמים, עמ' 131. כך הוא גם במהדור"צ תשס"ט ובכת"י ואטיקאנא 142. במהדורת רבי עזריאל הילדסהיימר הנכד, שיצאה בהוצאת מקיצי נרדמים תשל"ב בעקבות המהדורה שבספריית מילאנו (המהדורה המקובלת), עמ' 265, נשמט משפט זה מדבריו של רבי יהודה מנהר פקוד, ואין בדבריו אלא קביעה בעניין בצרה, שהיא רשות הרבים ביום וכרמלית בלילה בגלל החרסים, וכמבואר בספר העתים. כך הוא גם במהדורת ויניציה בהוצאת מכון אור המזרח ירושלים תשנ"ב עמ' קס"ט, וכן בפרוייקט השו"ת בר אילן.

²⁵ ממקורות אלו לא לגמרי ברור אם בצרה היא עירו של רב יהודה, או עיר שהיו בה שישים ריבוא.

מדבר, שלא היה עליהם גדר, אבל יש עליהן גדר – אפי' היתה כירושלם, שהיו בה אלף אלפים, אין נעשית כרה"ר. (תשובות הגאונים שערי תשובה סימן רט)²⁶

הרמב"ן טוען שלא מצאנו בש"ס מקור מפורש המזכיר שישים ריבוא ברשות הרבים. בנוסף לכך, ניתן לטעון שבערים שנזכרו בתלמוד כרשות הרבים ודאי לא עברו שישים ריבוא, ודוגמה לכך היא הסיפור על רב יצחק בר ביסנא, תלמידו של רבי אמי, שהתגורר בטבריה:

רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא. אתא לקמיה דרבי פדת. אמר ליה: זיל דבר טלי וטליא וליטיילו התם, דאי משכחי להו מייתי להו. אלמא קסבר: קטן אוכל נבלות – אין ב"ד מצווין להפרישו. (יבמות ק"ג:)

הסוגיא עוסקת באיסור טלטול מן התורה, הדומה לאיסור לאכול נבלות שהגמרא שם דנה בו. בימיו של רב יצחק הייתה טבריה רחוקה מלהכיל שישים ריבוא, גם אם נחשיב את כל סביבותיה ואת כל העוברים דרכה.²⁷ לא מצאתי דרך ליישב ראיה זו.

כיוצא בה העיר מחוזא שבבבל:

והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: ירושלים, אילמלא דלתותיה ננעלות בלילה, חייבין עליה משום רשות הרבים! ואמר עולא: הני אבולי דמחוזא, אילמלא דלתותיהן ננעלות, חייבין עליהן משום רשות הרבים. (עירובין ו:)

אמר עולא: נקיטינן אין אוכלוסא בבבל. תנא: אין אוכלוסא פחותה משישים רבוא. (ברכות נח.)

אמר עולא: אין דרך רשות הרבים בבבל. (ראבי"ה סימן רא)

הגמרא קובעת שבבבל לא היה ציבור של שישים ריבוא, אך במחוזא הייתה רשות הרבים. ניתן ליישב ראיה זו בדוחק ולומר שהגמרא בברכות דיברה על שישים ריבוא מישראל, ואילו לרשות הרבים די בשישים ריבוא בני אדם, וכאלה היו במחוזא.²⁸ עדיין צ"ע בדברי הראבי"ה.

גם בירושלים, שרבי יוחנן אמר ש"אילמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים", היו שישים ריבוא ויותר בימיה הגדולים, ולכך כנראה כיוון רבי יוחנן, אך קשה לומר זאת על ירושלים בימי נחמיה, שגזר את גזירות השבת ושדבריו הם כנראה היסוד למושג 'דלתותיה ננעלות בלילה' שהזכיר רבי יוחנן.

²⁶ תשובה זו נראית לפום ריהטא כהמשך של התשובה הקודמת, תשובה ר"ח החתומה על ידי רב שר שלום גאון. בתשובה ר"ט הכתובה כאן הוא אינו חתום במפורש.

²⁷ הסיפור הובא גם בהלכות גדולות (במהדורה מכת"י רומי עמ' 120 ובמהדורת הילדסהיימר הנכד עמ' 244), אף שבעל הלכות גדולות דרש שישים ריבוא ברשות הרבים.

²⁸ כך משמע לכאורה מדברי רש"י שיובאו להלן עמ' 32–33.

*

כאמור לעיל, רוב חכמי ספרד הלכו בעקבות הרמב"ן, שקבע שהגדרת רשות הרבים לעניין שבת אינה תלויה במספר האנשים העוברים בה אלא רק ברוחבה – שש עשרה אמה. אפשר שלשיטתם די בכך ששוק רגיל או דרך ט"ז אמה עשויים להכיל את כל עם ישראל לאורך זמן. עוד אפשר שרשות הרבים אינה דווקא מקום שיש לו זיקה לכל עם ישראל אלא מוגדרת באופן שלילי – מקום שאינו רשות היחיד (או אחת מרשויות הביניים). ההנחה היא שרשות הרבים היא כל מקום שהרבים נמצאים בו ושאינו רשותו של יחיד. ה'רבים' צריכים להיות כולם ולא בודדים, וזהו ההבדל בין כרמלית לרשות הרבים, אך ל'כולם' אין מספר – די בכל מי שרוצה לבוא לכאן. לרשות היחיד יש מגמה – להיות מקומם השמור של חפציו של פלוני או של אלמוני, וגם אם לא מקום שמור – מקום המיוחד לפלוני ומבדיל בין חפציו לחפצי זולתו. לכך נועדו מחיצותיו של המקום וגובהו, ולחפצים נועד גם מרחב מינימלי. רשות הרבים מבטאת את הפכה של הוראה זו, ודי ברוחבה ובאפשרות הכניסה של הכל, גם אם אפשרות זו אינה מצויה בפועל. על פי זה 'הוצאה' היא הוצאה מרשות היחיד, ו'הכנסה' היא הכנסה לרשות היחיד. רשות הרבים אינה אלא הפכה של רשות היחיד.

האם נוכל להגדיר 'הוצאה' כהוצאה מרשות הרבים ו'הכנסה' כהכנסה אליה, ולא רק להגדירה כברירת מחדל, רשות נטולת כל הגדרה אחרת? ובלשון המשנה הראשונה במסכת שבת – האם יש משמעות אמיתית לעני ולא רק לבעל הבית? נראה ששאלה זו תלויה בגדרה של רשות הרבים. לשיטת הסוברים שרשות הרבים זקוקה לשישים ריבוא, נראה שיש משמעות לעצם הווייתה של רשות הרבים, רשות השייכת בפועל לכל עם ישראל או למה שמייצג את העולם כולו. הבאת החפצים לרשות זו נעשית מתוך רצון לסחור בהם, להביאם לרבים, ואולי לתרום אותם, כמו במשכן. הוצאת חפצים מרשות הרבים היא ניסיון ליצור בעלות עליהם, לרוכשם, ופעולה זו יכולה להתבצע גם ביחס להפקר, כמו המן. ברם, לשיטת הסוברים שהגדרת רשות הרבים מתמצה ברוחב ט"ז אמה בלבד, נראה שאין לה אופי כשלעצמה, אלא רק כהפכה של רשות היחיד.

*

נשוב לשיטת הגאונים ורש"י, שדרשו שישים ריבוא כחלק מהגדרת רשות הרבים.

המקורות שהבאנו מן הגאונים שונים זה מזה בניסוחם: המקורות מהלכות גדולות ומספר העתים משמו של רב יהודה מנהר פקוד מדברים על 'דוכתא דדשין בה (מקום שהולכים בו) שית מאה אלפי גברי בכל יומא כדגלי מדבר', וכך הביא גם השולחן ערוך דעה זו:

איזהו רשות הרבים, רחובות ושווקים הרחבים ט"ז אמה ואינם מקורים ואין להם חומה, ואפי' יש להם חומה אם הם מפולשים משער לשער (ואין דלתותיו נעולות בלילה) הוי רשות הרבים. ויש אומרים שכל שאין ששים רבוא עוברים בו **בכל יום** אינו רשות הרבים.

(שולחן ערוך אורח חיים שמה, ז)

אך המקור שהבאנו משמו של רב שר שלום גאון מדבר על רשות הרבים בעיר שיש בה שישים ריבוא, בלא התייחסות לגופה של רשות הרבים. כך גם כותב המשנ"ב בעקבות דבריו של השולחן ערוך:

בכל יום – חפשתי בכל הראשונים העומדים בשיטה זו ולא נזכר בדבריהם תנאי זה, רק שיהיו מצויין שם שישים רבוא. ועיין מה שכתבנו בבה"ל בשם הרמב"ן והריטב"א.

(משנה ברורה שמה, כד)

דבריו של המשנ"ב תמוהים מעט, שהרי לעיל הבאנו את לשון הלכות גדולות וספר העתים, שמהם עולה שיש צורך בשישים ריבוא ההולכים בדרך, וכן משמע מדבריהם של ראשונים נוספים שנביא להלן.

אפשר שהמחלוקת בין המקורות תלויה בשאלה מהו מקור דין רשות הרבים. אם יסוד הדין הוא השוק והמסחר המתרחש בו, והדרכים לשוק מקבלות דין רשות הרבים כטפלות אליו, ניתן להניח שכל תושבי העיר משתמשים בשוק, והמספר קשור לתושבי העיר. לעומת זאת, אם רשות הרבים ביסודה היא דרך, והמסע בה הוא יסוד האיסור, מסתבר כלשון הלכות גדולות, ספר העתים והשו"ע, שבדרך עצמה צריכים לעבור שישים ריבוא, כבני ישראל במסעותיהם במדבר.

כדי לבחון זאת נעיין במקורות בראשונים, וראשון לכולם רש"י. מקורו הגלוי של רש"י לעניין שישים ריבוא הוא המשנה בעירובין:

עיר של יחיד ונעשית של רבים – מערבין את כולה, ושל רבים ונעשית של יחיד – אין מערבין את כולה. (משנה עירובין ה, ו)

על כך כתב רש"י:

שלא היו נכנסין בה תמיד שישים רבוא של בני אדם, ולא חשיבא רשות הרבים, דלא דמיא לדגלי מדבר. (רש"י עירובין נט. ד"ה מתני')

משמע מדבריו שדין שישים ריבוא קשור לגודלה של העיר, ולא למספר הולכי הדרך. בנוסף לכך נראה קצת שהשוק הוא של שישים ריבוא אנשים, והם משתמשים בו ונצרכים אליו. כך פירש רש"י גם במקומות נוספים:

אבולי דמחוזא – שערי העיר מכוונים זה כנגד זה, והיו בה ששים ריבוא.
(רש"י עירובין ו:)

רשות הרבים משמע רחב שש עשרה אמה, ועיר שמצויין בה ששים ריבוא ואין בה חומה, (או) שהיה רשות הרבים שלה מכוון משער לשער שיהא מפולש, דומה לדגלי מדבר.
(רש"י עירובין ו. ד"ה רשות)

עריסיתא – שכונות שכונות לבד, ובכל שכונה היו מבואות הרבה, ולא התיר את העיר כולה ביחד, ואף על פי שהיתה עיר קטנה שאין נכנסין בה ששים ריבוא ותנן לקמן עיר של יחיד מערבין את כולה, והיינו של יחיד, שאינה דומה לדגלי מדבר של ששים ריבוא.
(רש"י עירובין כו.)

כדרך זו, שהעיקר אינו הדרך אלא השוק, משמע לי בהבנת הריטב"א את רש"י, אך הוא הוסיף נקודה חשובה: אין צורך בשישים ריבוא דיירי העיר, ודי בהיותה בצומת דרכים, וכלת עמים, שסוחרים רבים רגילים בה, ולכן שישים ריבוא עוברים בה:

ועיר של רבים היא שנכנסין לה ששים רבוא תדיר... כי רש"י ז"ל אינו מצריך שיתיישבו בעיר ששים רבוא אלא שיכנסו בה ששים רבוא, כאלו הכרכים והעיירות שהם פתוחים למקומות הרבה ורגילין בהם סוחרים וכיוצא בהם, ותדע שאף ירושלם לא היו בה ששים רבוא תדיר ואעפ"כ יש בה משום רשות הרבים אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה, ומעתה כל שבתחילתה נתיישבה ככרכים ושוקים גדולים להיות רוכלת העמים זו היא של רבים.
(ריטב"א עירובין נט. ד"ה מתני')

והא דאמרין שיש בה דרך לששים רבוא לא סוף דבר שיהו קבועים בה אלא שהיא דרך להם, תדע שהרי ירושלים אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים, ולא היו שם קבועים ששים רבוא אלא שלפעמים באים שם והיא דרך להם, כי רוכלת כל העמים היתה.
(ריטב"א שבת ו. ד"ה ואיזהו)

לעומת זאת, במקומות אחרים משמע מרש"י שדין שישים ריבוא אינו נוגע למספר אוכלוסי העיר או הנכנסים אליה, אלא קשור דווקא לדרך, שהיא יסוד רשות הרבים:

וקאמר ר' יהודה: עיר של רבים ונעשית של יחיד, שנתמעטו אוכלוסייה מעבור ברחובותיה ששים ריבוא, ולא דמיא השתא לדגלי מדבר.
(רש"י עירובין מז.)

ירושלים – רשות הרבים שלה מכוון משער לשער ומפולש, ויש בה דריסת ששים ריבוא ורחב שש עשרה אמה, ואילמלא שנועלין דלתותיה בכל לילה, חייבין עליה בשבת משום רשות הרבים.
(רש"י עירובין ו:)

נראה מרש"י שילוב בין שתי שיטות הגאונים: אנשי העיר הם שישים ריבוא, או שיש בעיר דרך המפולשת לכל באי עולם ושייכת לכולם כשם שהשוק שייך לבני העיר. הסרטיא, שהיא הדרך, אינה דורשת שישים ריבוא, כיון שהיא שייכת לכל באי עולם, ואילו השוק שייך לבני העיר, ובו צריכים להיות שישים ריבוא כדי שיצא מ'פרטיותו' אל מושג של 'כלל' – 'כלל' השייך לכל באי עולם או השייך לציבור מסוים, ובלבד שיש בו שישים ריבוא, שאז הוא 'שקול' כנגד כל באי עולם.

כך עולה גם מדברי הר"ד, ההולך לרוב בדרכו של רש"י:

שסתם העיירות כרמלית הן, שאין דרין בהן שישים ריבוא שיהיו מבואותיה רה"ר, והילכך אם יוציא מביתו חוץ – לכרמלית קא מפיק, ואם יוציא נמי מן העיר לחוץ – מכרמלית לרה"ר קא מפיק, שסתם העיירות אינן מוקפות חומה שיהא רה"ר.

(תוספות הר"ד פסחים סט.)

מדבריו נראה שהדרכים מחוץ לעיר לעולם הן רשות הרבים, אם רוחבן ט"ז אמות, ואילו תוך העיר הוא רשות הרבים רק אם יש בעיר שישים ריבוא תושבים, ולשיטתו אז גם מבואותיה הם רשות הרבים. אך נראה שבמילה 'מבואותיה' התכוון הר"ד רק לדרך הראשית בעיר, בהתאם לכללים המפורטים לאורך מסכת עירובין. גם מדבריו במסכת סוכה מוכח ש'מבואותיה' של העיר הם הרחבים ט"ז אמה ומפולשים משער לשער:

שאם יוציאנו מביתו לחוץ, לתוך העיר, לא הויה רשות הרבים אלא כרמלית, אך יש בה ס' ריבוא ומבואותיה מפולשין משער לשער והן רחבין י"ו אמה כדאמ' בעירובין. ואם יוציא מן העיר לחוץ – סתם עיירות לאו מוקפות חומה נינהו אלא הן פרזות, וכל מבואותיה אינן אלא כרמלית. (פסקי הר"ד סוכה מג.)

כך הבין גם הרמב"ן את שיטת רש"י, אך דחאה:

ושמא דעת הראשונים לומר שהאיסרטיא שהיא כבושה חוץ לעיירות והולכים ממנה מעיר לעיר וממדינה למדינה עד סוף כל העולם אין מדקדקין בה בעובדין עליה ששים רבוא דהא דכולי עלמא הוא, אבל בתוך העיר אין שם רשות הרבים בלא ששים רבוא דתהוי כדגלי מדבר, וגם זה אינו מחוור.

יתכן שניתן לדייק כך גם מדבריו של רש"י עצמו בתחילת מסכת עירובין:

ומה היא רשות הרבים – סרטיא ופלטיא גדולה כדאמרן בפרק יציאות השבת שדומין לדגלי מדבר, דכל מילי דשבת ממשכן גמירין, ועגלות של לויים ברוחב שש עשרה אמה אזלי כדאמרן בהזורק, הלכך לא הוי רשות הרבים בציר משש עשרה אמה רוחב ומפולש משני ראשין. (רש"י עירובין ב. ד"ה מבי)

כשרש"י עוסק במעמדה של הדרך כרשות הרבים הוא מציין רק את הדרישה לרוחב ט"ז, ולא את הדרישה לשישים ריבוא. יתכן שניתן להסיק מדבריו, שדין שישים ריבוא שייך רק בפלטיא, בשוק, ולא בדרך. נראה שניתן למצוא כיוון דומה בדברי בעל התרומה:

איזה רה"ר – סרטיא ופלטיא ומבואות המפולשין. ואין מכניסין ומוציאין מרשות זה לרשות אחר, ואם הוציא והכניס – בשוגג חייב חטאת, במזיד ענוש כרת ונסקל. אבל ים ובקעה, כגון שדות דלא דרסי בה רבים, והכרמלי' רחבה במקום שרבים רגילין, אלא אינה רחבה שש עשרה אמה או אין שולטין בה ששים רבוא דומיא דדגלי מדבר.

(ספר התרומה סימן ריד)

ושמא לדין דלית לן רה"ר גמורה מפולש משער לשער ברחב שש עשרה אמה וגם לא שלטי בה ס' רבוא...

(ספר התרומה סימן רלט)

אמנם גם הוא מתייחס בעיקר לדרך, אך מלשונו משמע שהדרך היא בבעלותם ובשליטתם של שישים הריבוא. משמע קצת שהדרך הנחשבת רשות הרבים היא דווקא הדרך העירונית, הנמצאת בבעלותם של אנשי העיר, ולפי זה יש צורך בעיר שיש בה שישים ריבוא אנשים. גם אם הם משתמשים בדרך רק לפרקים, הדרך בבעלותם כמו שרשות היחיד היא לרוב, אף שלא תמיד, בבעלותו של היחיד. אפשר שההבדל העיקרי הוא בין בעלותו של היחיד לבעלות הכלל, ואולי גם לדבריו בדרך בין עירונית השייכת לכול די בט"ז אמה ואין צורך בשישים ריבוא.

על פי דרך זו טען רבי ישראל יהושע מקוטנא שהאידנא, כשהעיר אינה שייכת לתושביה, וכל באי עולם זכאים לעבור ברחובותיה, בטל הצורך בשישים ריבוא גם בתוך העיר, כשם שאינו קיים מחוץ לעיר. בעל 'אבני נזר' (או"ח סימן רע"ג) נטה לדחות את דבריו, אך עשה זאת על סמך הדעות הדורשות שישים ריבוא בכל מקרה, ללא הבדל בין חוץ לעיר לבין תוך העיר, ואילו לפי הדעות שהבאנו כאן דבריו של הרב מקוטנא נראים נכונים וטובים.²⁹

²⁹ התשובה ארוכה, ונביא כאן מקצת הדברים:

"והנה בדין רשות הרבים בזמן הזה חידש דמה שכתבו ז"ל שצריך שיהיה ששים רבוא, היינו שיהיה של ששים רבוא. ועל כן דוקא רחובות שבעיר יש לבני עיר זכות בהם יותר. וכיון שהם אינם ששים רבוא לא חשיב רשות הרבים. אבל דרכים המפולשין מחוץ לעיר לכולי עלמא יש עליהם דין רשות הרבים. והביא סמוכין לזה מדברי רמ"א סימן ת"ד. וע"כ חידש עוד דבזמן הזה אין לבני עיר זכות יותר. דוקא בזמנים הקודמים היה לבני עיר זכות יותר לשנות השווקים והרחובות לא בזמן הזה.

והנה בגוף החידוש דששים רבוא היינו שיהיה זכות לששים רבוא מבואר להיפוך בתוס' שבת גבי כאן בזמן שישראל שרויין במדבר. מכאן משמע דלא מקרי רשות הרבים פחות מששים רבוא. ואף דמדבר בזמן הזה מופקר לכל העולם. ולמה לא יחשב רשות הרבים. וכן בהגהת אשרי פרק קמא דעירובין כתב ראי' זו בשם המרדכי. וברא"ש פרק אין צדין משמע גם כן דגם בדרכים אין רשות הרבים בזמן הזה. דשם בס"ב בדבר הבא מחוץ לתחום לא מחמר' להצריך בכדי שיעשה דלא החמירו חכמים אלא בדבר שנעשה בו איסור דאורייתא. ואין

אם לא נגרוס בדברי רש"י³⁰ "או", נותרנו בסברה הראשונה, ולפיה רשות הרבים היא דרך (ולא שוק!) השייכת לשישים ריבוא בני העיר, ומתנאיה – שתהא נוחה לשימוש ומפולשת כמו אצל דגלי מדבר. מכל מקום, שלא כבה"ג, לדעתו אין לרשות הרבים צורך בשישים ריבוא אנשים ההולכים בה מדי יום, אלא שהיא משמשת שישים ריבוא אנשים.

ראינו אפוא שלוש דרכים בהבנת דברי רש"י:

- א. שישים ריבוא הם אנשי העיר.
- ב. שישים ריבוא הם העוברים בדרך.
- ג. כדי שהעיר עצמה או שווקיה יוגדרו כרשות הרבים צריכים להיות בה שישים ריבוא, כיון שהיא שייכת לציבור אנשים מוגדר, אך השטח שחוץ לעיר – די בכך שהוא שייך לכל העולם, ואין צורך שילכו בו שישים ריבוא.

לא עלה בידי ליישב היטב את ההבדלים בין דברי רש"י במקומות השונים.³¹ הראשונים התמודדו עם בעיה זו במידה מסוימת, והבוחר יבחר. נענין מעט בראשונים אחרים ונבחן את דעתם.

מדברי הר"ן בשם בעל ספר התרומה³² נראה כבה"ג, שיש צורך בשישים ריבוא עוברי הדרך:

אבל קשה הדבר על מה סמכו בדורות הללו שהנשים יוצאות לרשות הרבים בטבעת שאין עליה חותם, והרב בעל התרומה ז"ל מלמד עליהן זכות לפי שעכשיו אין לנו רשות הרבים גמורה משום דבעינן שיהו המבואות מפולשין ורחבים שש עשרה אמה ושיהו שישים רבוא עוברים שם בכל יום. (ר"ן שבת כו. באלפס).

שוב נציין שגם רש"י, בדבריו על הדרך, לא דרש שישים ריבוא העוברים בכל יום כפי שדרש בה"ג, אלא שישים ריבוא המשתמשים בדרך באופן כללי. לכאורה שיטה זו מסתברת יותר, שהרי מדוע צריכים כולם לעבור ביום אחד, אך גבולותיה פחות ברורים: מיהם הנמנים כמשתמשי הדרך – האם אנשים העוברים בה פעמיים בשבוע או גם אנשים שעברו בה פעם אחת בחייהם?

לחוש שמא הביאו הגוי דרך רשות הרבים סרטיא ופלטאי דלא שכיחי האידינא רשות הרבים דשישים רבוא בוקעין בו עד כאן לשונו. הנה דאף שבא מחוץ לתחום העיר אין לחוש לסרטיא חוץ לעיר. הרי דגם חוץ לעיר אם אין שישים רבוא בוקעין לא הוה רשות הרבים.

ובריא"ז פרק קמא דעירובין מבואות של כרכים המפולשין חוץ לעיר מצד זה ומצד זה רחבים ט"ז אמה והן מעבר לשישים רבוא כדרך הכרכים שכל באי עולם עוברים שם. הרי המבואות הללו הם רשות הרבים גמורים...³⁰

³⁰ עירובין ו. ד"ה רשות, הובא לעיל.

³¹ להלן נעסוק בבעיה דומה בדברי הרמב"ן.

³² הר"ן עצמו סובר כרמב"ן ורוב חכמי ספרד, שאין דין שישים ריבוא ברשות הרבים.

בשאלה זו התלבט הרא"ה:

פי' הרא"ה ז"ל דאפשר דאתא למימר דבזמן שישראל שרויין במדבר היה מקום שהיה בו רשות הרבים ואף על גב דלאו מקום קבוע שפעמים היו כאן ופעמים כאן, א"נ אפשר דבאותו זמן אפי' שאר מדברות שהיה להם דרך לשם לאותו מדבר הו"ר, דאע"ג דפי' רש"י ז"ל ובה"ג דלא הוי רשות הרבים אלא של ששים רבוא, לאו דבעינן ששים רבוא אלא שיש כאן דרך לששים רבוא, כלומר שיהו רגילין לילך שם אנשים רבים תדיר כששים רבוא, וכאן הרי היו שיירות מצויות של ששים רבוא ואף על פי שלא היו כולם כאן בדרך כאחד.

(חידושים המיוחסים לר"ן שבת ו: ד"ה כאן)

גם האחרונים התלבטו בשאלה מהי זיקתם של ששים הריבוא לדרך שאנו עוסקים בה, ונביא שנים מהם. האבני נזר כתב שצריך שיעברו בדרך ששים ריבוא "בזמן קצר", אך עדיין לא ברור מהו פרק זמן זה:

אך רש"י בשבת כתב משום דבזמן הזה לא שכיחי שיירתא, וקשה עליו – תיפוק ליה דאין בזמן הזה ששים רבוא. וצריך לומר דהכי נמי קאמר דלא שכיחי שיירות גדולות כל כך שיעברו בו ששים רבוא בזמן קצר. (ש"ת אבני נזר אורח חיים רעג, ה)

גם בעל ערוך השולחן צמצם את הדרישה לשישים ריבוא העוברים תמיד, ודרש דרך ששישים ריבוא יכולים לעבור בה, אף שאינם עושים זאת:

ולבד זה האריכו לבאר דגם כוונת רש"י אינו שיהא ס' רבוא עוברים בו תמיד, דזהו דבר שא"א, וא"כ נחמיה כשצעק על חילול שבת מהבאתם כל ממכר לירושלים בשבת וגזרו גזרות ותקנו תקנות הלא כל הקהל לא היו רק ד' רבוא, וכי על איסור כרמלית דרבנן הרעיש כל כך ולגזור גזרות על זה, אלא כוונת רש"י שתהא דרך מפולש לרבים שיהא ביכולת לעבור בו גם ס' רבוא, לאפוקי הדרכים הקטנים שאינן רק לעיר אחת ולא לכל העולם, וא"כ כל הדרכים שלנו הם רשות הרבים. (ערוך השולחן אורח חיים שמה, יח)

גם מדברי הרמב"ן, שהביא בשם ספר התרומה כדברים שהביא הר"ן לעיל, ואף הוא דחה אותם מסיבות שונות, עולה נימה כפולה. מחד גיסא הוא כותב שלדעת בעל התרומה הסיבה לכך שאין היום רשות הרבים היא "שאין המבואות רחבים... ועוד שאין עוברים בהן ששים רבוא בכל יום", ומשמע שמוקד הדין בדרך, ומאידך גיסא משמע מדבריו שלשיטת בעל ספר התרומה הצורך בשישים ריבוא קשור לעיר ולא לדרך, שהרי כשהוא דוחה שיטה זו הוא כותב:

שזה המנין שהן נתלין בו לא מצינו בגמרא שיהא עיקר, שלא יהא רה"ר אלא במקומות של ששים רבוא, ואף על פי שרש"י ז"ל מפרש כן בכמה מקומות אם היה אמת לא משתמיט בכל התלמוד

ובפ"ק דמכילתין דתנינן רשויות דשבת לא משתמיט ותני כלום במנינא דגברי.
(רמב"ן שבת נז.)

גם בהתייחסו לרש"י נקט הרמב"ן לשון כפולה – פתח באוכלוסי העיר וסיים בעוברי הדרך:

מתני' עיר של יחיד ונעשית של רבים, פרש"י ז"ל עיר של יחיד היינו שאין בה ששים רבוא בני אדם... ומ"מ אנו תמהים אם כן בתחלת מסכת שבת ששנו בברייתא ארבע רשויות לשבת היאך לא אמרו סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשות זהו רשות הרבים גמורה והוא שיעברו שם ששים רבוא...
(רמב"ן שבת נט.)

פשרתו בכך הובאה לעיל: בתוך העיר יש צורך בשישים רבוא אוכלוסי העיר, אך מחוץ לה הדרך שייכת לכל באי עולם, ולכן אין בה צורך בשישים רבוא.³³

*

כעת נשוב לדיון בשאלה אם הצורך בשישים רבוא קשור לגודל השוק או לחשיבותה של הדרך. כאמור, האפשרות הראשונה לתיאור אופייה ומהותה של רשות הרבים היא השוק. לעיל זיהינו בין רשות הרבים ובין מחנה לוייה, וטענו שיש לראות בו את ה'שוק' הלאומי לצורך התרומה למשכן. זיהוי זה עשוי להאיר באור אחר את הדרישה למציאות שישים רבוא ברשות הרבים. לימים עתיד הר המוריה להחליף את מחנה לוייה גם בקדושתו וגם באופיו ההמוני, בעת שכל ישראל, שישים רבוא, עתידים לנהור אליו. גם הר המוריה עתיד להיות דגם לרשות הרבים:

בן זומא ראה אוכלוסא (רש"י: חיל גדול של ששים רבוא) על גב מעלה בהר הבית. אמר: ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלו לשמשני. הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש, וזרע, וקצר, ועמר, ודש, וזרה, וברר, וטחן, והרקיד, ולש, ואפה, ואחר כך אכל, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני. וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש: גז, ולבן, ונפץ, וטוה, וארג, ואחר כך מצא בגד ללבוש, ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני.
(ברכות נח.)

בן זומא ראה שישים רבוא איש במעלה הר הבית, כמו שהיו במחנה לוייה. עוד למדנו מברכתו בשישים רבוא איש הם 'שוק' המתאים למלאכות שהוא מונה, מלאכות השבת.

³³ ראשונים נוספים הזכירו שישים רבוא המשתמשים בדרך. כך כתבו התוספות (עירובין ו. ד"ה כיצד): "פ"ה רה"ר רחב ו"ו אמות ומפולש משני צדדים משער לשער ומצויין בה ששים רבוא, וכן יש בה"ג דבעינן דריסת ס' רבוא". גם הרא"ש (ביצה ג, ב) כתב כך: "...ואין לחוש שמא הביאו הנכרי דרך רשות הרבים, סרטיא ופלטיא, דלא שכיחי האידנא רה"ר דשישים רבוא בוקעין בה". התוספות והרא"ש לא כתבו שיש צורך בשישים רבוא יעברו בכל יום, אך רבנו ירוחם, תלמיד הרא"ש, כתב זאת (אדם וחווה יב, ד): "ויש מפרשים... כי כל אלו הקרויין רשות הרבים צריכין שיעברו בהם ס' רבוא בכל יום דומיא דדגלי המדבר, וכן פרש"י... ולפי זה אין בינינו רשות הרב' גמורה. ויש שפירשו דלא בעינן שעוברין שם ס' רבוא בכל יום...".

זהו שוק שבו יכול אדם לעסוק במלאכה אחת שהוא בקי בה, ולהמיר את מלאכתו ותוצרתה באמצעות סחר חליפין או קניין כסף לתוצרתן של כל מלאכות היצירה האחרות, האסורות בשבת.

עוד ראינו בהר הבית דוגמה להלכות רשות הרבים:

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: בין העמודין נידון ככרמלית. מאי טעמא – אף על גב דדרסי בה רבים, כיון דלא מסתגי להו בהדיא ככרמלית דמיא. אמר רבי זירא אמר רב יהודה: איצטבא שלפני העמודים נידון ככרמלית. למאן דאמר בין העמודים – כל שכן איצטבא, למאן דאמר איצטבא – איצטבא הוא דלא נחא תשמישתיה, אבל בין העמודים, דניחא תשמישתיה, לא. (שבת ז).

רש"י מבאר היטב שהעמודים והאיצטבא מסייעים לבעלי החנויות בשוק, אך אפשר שהעמודים והאיצטבא מרמזים גם על קשר להר הבית:

תני תנא קמיה דרב יהודה: על גב האיצטבא. אמר ליה: וכי להצניען הוא צריך? תני: על גב האיצטבא. אמר רחבא אמר רבי יהודה: הר הבית סטיו כפול היה. תניא נמי הכי: הר הבית סטיו כפול היה, רבי יהודה אומר: איסטוונית היתה נקראת, סטיו לפניו מסטיו. (פסחים יג:)

הסטיו שבהר הבית היה סדרת עמודים המחוברים בקשתות מעליהם. יתר הר הבית על השוק, שאכן היו מצויים בו שישים ריבוא: אמנם יש שוק שמצויים בו שישים ריבוא, אך הוא אינו מצוי.

בחלק השני של המאמר טענו שרשות הרבים היא הדרך. כפי שראינו לעיל, ההנחה הרווחת בקרב הראשונים היא שהגדרת הדרך כרשות הרבים תלויה ברוחבה – לפחות ט"ז אמה.³⁴ מקור דין זה במשנה:

דרך היחיד ארבע אמות, דרך הרבים שש עשרה אמה, דרך המלך אין לה שיעור. (משנה בבא בתרא ו, ז)

אמנם, אפשר שלעניין רשות הרבים בשבת אין די ב'דרך הרבים' ויש צורך ב'דרך המלך', שאינה מוגדרת על פי רוחבה אלא על פי שימושיה ויכולתה לשרת את כל נתיני המלך, את כל העם, המוגדר לפי מה שהיה במדבר – שישים ריבוא. כך עולה לכאורה גם במדרש:

³⁴ זה רוחבו, במקומות רבים, של ה'קרדו' – הדרך שבנו הרומאים בירושלים.

'ויכלא העם מהביא' – מעשות לא נאמר, אלא מהביא. מלמד שהיו מביאין דרך רה"ר, דאורח מלכא³⁵ היא. (מדרש שכל טוב שמות טז)

מקור נוסף לדין ט"ז אמה ברשות הרבים מבוסס על רוחב העגלות שנשאו את קרשי המשכן:

אמר רב משום רבי חייא: עגלות – תחתיהן וביניהן וצדיהן רשות הרבים. אמר אביי: בין עגלה לעגלה כמלא ארך עגלה, וכמה ארך עגלה – חמש אמות. למה לי? בארבע ופלגא סגי! כי היכי דלא לידיחקו קרשים. אמר רבא: צידי עגלה כמלא רחב עגלה, וכמה רחב עגלה – שתי אמות ומחצה. למה לי? באמתא ופלגא סגי! כי היכי דלא לידידו קרשים. אלא דקיימא לן דרך רשות הרבים שש עשרה אמה, אנן דגמרינן לה ממשכן – דמשכן חמיסרי הוא! אמתא יתירא הוא, דהוה קאי בן לוי, דכי משתלפי קרשים הוה נקיט להו.

(שבת צט.)

אמר לו: משמנה ועד שש עשרה, כדי שיהא קרון הולך וקרון בא.

(ירושלמי בבא בתרא ה, א)

מקורות אלו מצריכים ט"ז אמה,³⁶ אך אינם אומרים שדי בט"ז אמה כדי להגדיר את המקום כרשות הרבים, ואפשר שיש משמעות גם למספר המשתמשים או ליכולת הדרך לשמש אותם.

ה. דרך פשרה – רשות הרבים תלויה בשיעור ט"ז אמה, אך בקיעת רבים המבטלת את מחיצותיה תהיה רק בשישים ריבוא בוקעים

יסודות דין בקיעת רבים

המשנה והגמרא בתחילת פרק ב' בעירובין דנות במחיצות שאינן מבדילות בפועל, מעין 'צורת הפתח': דיומדים – ארבעה זוויתנים³⁷ מארבעת צדי באר, המתירים הוצאת מים מן הבאר, שבשל עומקה היא רשות היחיד, אל סביבותיה, שהן רשות הרבים. רוחב צלעו של כל זוויתן (דיומד) אמה, וגובהו עשרה טפחים. הרווח בין הזוויתנים הוא עד י"ג אמה ושליש. אילו הייתה כאן חומה רציפה היו סביבות הבאר רשות היחיד גמורה. ההסתמכות על הדיומדים מבוססת על תקנת חכמים שנועדה להקל על השקיית בהמה מן הבאר ולהתירה באמצעות חומה לא רציפה העשויה מן הזוויות בלבד. כיון שמחיצות הבאר נבנו ברשות

³⁵ בדפוסים כתוב 'מלבוא' במקום 'מלכא', ואנו הגהנו מן הסברא.

³⁶ יש מן הפוסקים שטענו שהנוסעים בכביש שעיקרו לכלי רכב אינם מצטרפים למניין שישים ריבוא, משום שכלי הרכב נחשבים רשות היחיד, אך המקור לדין ט"ז אמה ברשות הרבים הוא דווקא כלי הרכב.

³⁷ לדעת רבי יהודה, שהלכה כמוהו מבר פלוגתו, רבי מאיר.

הרבים, הרבים עוברים בין הדיומדים וממשיכים בדרכם כאילו אין כאן מחיצות. האם תבטל בקיעת הרבים את רצף הדיומדים, הנחשבים כמחיצה ויוצרים רשות היחיד סביב הבאר?

מדברי רבי אלעזר נראה שרצף הדיומדים אינו בטל, וגובר על בקיעת הרבים. הדיומדים יוצרים ביניהם רשות היחיד גמורה – לחומרא ולקולא, כשיטת חכמים ודלא כרבי יהודה, הסובר שבקיעת הרבים גוברת על המחיצות. על פי הנאמר כאן מצטרף אליו גם רבי יוחנן:

אמר רבי אלעזר: הזורק לבין פסי הבירות חייב. פשיטא! אי לאו מחיצה היא היכי משתרי ליה למלאות...לא צריכא, אף על גב דקא בקעי בה רבים. ומאי קא משמע לן – דלא אתו רבים ומבטלי מחיצתא? הא אמר רבי אלעזר חדא זימנא! דתנן, רבי יהודה אומר: אם היתה דרך רשות הרבים מפסקתן יסלקנה לצדדין, וחכמים אומרים: אינו צריך. רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרווייהו: כאן הודיעך כחן של מחיצות. אי מהתם הוה אמינא כאן ולא סבירא ליה, קא משמע לן כאן וסבירא ליה. (עירובין כ.)

אך להלן מקשה הגמרא על רבי יוחנן מדבריו על ירושלים, שעולה מהם שרבים הבוקעים דרך מחיצות מבטלים אותן:

משנה. רבי יהודה אומר: אם היה דרך רשות הרבים מפסקתן – יסלקנה לצדדין, וחכמים אומרים: אינו צריך.

גמרא. רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרווייהו: כאן הודיעך כוחן של מחיצות. כאן וסבירא ליה? והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: ירושלים אילמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים! אלא כאן ולא סבירא ליה.

(עירובין כב.)

הגמרא בדף כ' עמדה על הסתירה בדברי רבי יוחנן, וטענה שרבי אלעזר אכן סובר כחכמים, שהמחיצות גוברות על בקיעת הרבים, אך רבי יוחנן סובר כרבי יהודה (ו'כאן ולא סבירא ליה'), שבקיעת הרבים גוברת על המחיצות, ולכן עליו לסלק את בקיעת הרבים מסביבות הבאר, וירושלים – למרות מחיצותיה – חייבים עליה משום רשות הרבים לולא דלתותיה ננעלות בלילה.

לענ"ד אפשר עקרונית ליישב את הסתירה בדברי רבי יוחנן שלא כמסקנת הגמרא, ולומר שרבי יוחנן מבדיל בין סתם רבים בוקעים, שכוח המחיצות גדול מכוחם, ובין ירושלים, שבוקעים בה שישים ריבוא, שכוחם גדול מכוח המחיצות לולא הדלתות הננעלות. וכאן המקור לדין שישים ריבוא, לא לעניין יצירת רשות הרבים אלא לעניין בקיעת רבים המבטלת מחיצות וצורת הפתח. הגמרא בעירובין לא תירצה כך משום שלא הכירה כלל בכוחם של שישים הריבוא. אמנם, עדיין יש מקום להסברנו, אף שהוא נגד מסקנת הגמרא: להלן אומרת

הגמרא משמו של רבי יוחנן שארץ ישראל אין חייבים עליה משום רשות הרבים, ובתחילה היא מסבירה שהדבר נובע מגבולותיה הטבעיים של הארץ, הנחשבים כמחיצות:

אמר רבי יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן: ארץ ישראל אין חייבין עליה משום רשות הרבים. יתיב רב דימי וקאמר לה להא שמעתא. אמר ליה אביי לרב דימי: מאי טעמא? אילימא משום דמקיף לה סולמא דצור מהך גיסא ומחתנא דגדר מהך גיסא...

(עירובין כב.)

הגמרא יכלה לדחות את הטענה ולומר ש'אתו רבים ומבטלי מחיצתא' כמו בירושלים, שלולא דלתותיה הננעלות לא היה די במחיצותיה, משום שהרבים מבטלים אותן. הרשב"א שם מבאר שאלו תרי אמוראי אליבא דרבי יוחנן, ויש אפוא שיטה הסוברת שלדעת רבי יוחנן המחיצות מבטלות את בקיעת הרבים, וכרבי אלעזר. על פי זה ניתן, על אף שאין בכך הכרח, ליישב את דברי רבי יוחנן כדברינו, ונגד הגמרא ש'כאן ולא סבירא ליה'.

עמדת הראשונים והגמרא מבוטאת היטב בדברי הריטב"א:

כאן הודיעך כוחה של מחיצה, פירוש דלא אמרין דאתו רבים ומבטלי מחיצתא. ואקשינן כאן וסבירא ליה, פי' דמסתמא כל שאמר כאן הודיעוך חכמים סתמא משמע דהכי סבירא ליה כותייהו, והאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן ירושלים אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה, פי' וכל שדלתותיה ננעלות בלילה נדון כסתימה גמורה ומחיצה שלימה וכאילו יש כאן ד' מחיצות, שהרי לצפון ולדרום יש מחיצה ולמזרח ולמערב פתחים ודלתות, ואלמלא כן היו חייבין עליה משום רשות הרבים, פי' מבואות ירושלים דין רשות הרבים יש להם דהא אית להו י"ו אמה רוחב והוא דרך לששים רבוא שהרי רוכלת כל העמים היא וכן דרכיה מפולשין ומכוונין זו במזרח וזו במערב זו בצפון וזו בדרום שזה דין רשות הרבים במבואות המפולשין כדפרש"י ז"ל כאן ובמסכת שבת, מ"מ שמעינן אליבא דר' יוחנן דדלתות דוקא מצילות ירושלים מדין רשות הרבים הא לאו הכי יש להם דין רשות הרבים ואף על פי שיש שם במזרח ומערב פתחים גמורים לא חשיבא סתימא דאתו רבים ומבטלי מחיצתא, פי' לא שיבטלו מחיצות שלימות של צפון ודרום דהא אמאי, אלא שמפילין מחיצות שבמזרח ומערב כיון שבוקעין בהם תדיר דרך הפתחים וכאילו אין שם פתח ולא שום גפופי והיו פרוצין במלואם, ולא יועילו צורת פתחים ולא גפופי, דלא סגי דמזרח ומערב שבירושלים כולם היו פרוצים במלואם בפתחים אלא ודאי כדאמרן, והיינו קושיין, ואילו בפסי ביראות שבוקעין רבים בבין הפסים לא אתו רבים ומבטלי מחיצות דדיומדין וא"כ קשיא דר' יוחנן אדר' יוחנן, ופרקינן דר' יוחנן כאן הודיעך קאמר ולא סבירא ליה הכי אלא ס"ל דאתו רבים ומבטלי מחיצתא, ודוקא ר' יוחנן לא סבירא ליה הכי אבל ר' אלעזר ס"ל הכי כדאיתא לעיל. (ריטב"א עירובין כב.)

הדרכים המפולשות במדויק מבטאות את היות העיר דרך לעמים רבים, שניתן לעבור דרכה מעיר הנמצאת בצפונה לעיר הנמצאת בדרומה בשטף אחד, ואילו העיקול מביע את היות

הדרך של העיר בלבד. דרך מפולשת דומה לנתיבי איילון, המאפשרים לנסוע מירושלים או מראשון לציון להרצליה או לחיפה.³⁸

להלכה פסקו רוב הראשונים בשאלת כוח הרבים לבקוע את המחיצות כרבי יוחנן, שהוא רבו של רבי אלעזר, ובדורות הנזכרים אין הלכה כתלמיד במקום הרב, וכן פסק הר"ף (עירובין ב. באלפס). לעומת זאת, הרמב"ם פסק כרבי אלעזר, משום שרבי אלעזר סובר כחכמים ורבי יוחנן כרבי יהודה, ולכן לשיטתו אין צורך בדלתות ננעלות אלא בראויות להינעל, ומדרבנן בלבד:

שני כתלים ברשות הרבים והעם עוברים ביניהם, כיצד מכשיר ביניהם – עושה דלתות מכאן ודלתות מכאן ואחר כך יעשה ביניהם רה"י, ואינו צריך לנעול הדלתות בלילה אבל צריך שיהיו ראויות להנעל. היו משוקעות בעפר – מפנה אותן ומתקנן להנעל, אבל צורת פתח או לחי וקורה אינן מועילין בהכשר רה"ר. (רמב"ם שבת יז, י)

כך הבינו הראשונים ומפרשי הרמב"ם את דבריו, ונביא דוגמה להבנה זו מן הרשב"א:

ואיהו ז"ל סבור שאין הלכה כר' יוחנן אלא כר' אלעזר תלמידו, דקאי כרבנן דפרק פסין דאמרי כאן הודיעך כחן של מחיצות, כאן הודיעוך וסבירא ליה, כדאיתא בריש פרק פסין. ואף על גב דר' אלעזר תלמיד אצל ר' יוחנן, כיון דקאי כרבנן דר' יהודה כוונתה סבירא לן, והילכך אפילו לרשות הרבים מיערבא, ופסק נמי כחנניה דבעי דלת מכאן. (שו"ת הרשב"א ג, רסט; ודומה לו ברשב"א עירובין ו:)

כך הבין גם הבה"ל:

ולהרמב"ם אפילו לא היו דלתות כלל כי אם צורת הפתח ג"כ אין חייב חטאת, דפסק כר' אלעזר דלא אתו רבים ומבטלי מחיצתא, כן כתבו האחרונים, ואעפ"כ מדרבנן צריך דלת גם לדעתו. (ביאור הלכה שסד, ב)

³⁸ הראשונים, ובראשם הראב"ה, הוסיפו (בעיקר משמו של רש"י) תנאי של פילוש משער לשער, כמו שהיה בדגלי מדבר, כלומר שרשות הרבים תהיה ישרה כסרגל משער לשער, וכן שתהא ללא מעלות ומורדות (ראו עירובין כב: ובראשונים שם). נביא שתי דוגמות: "ואיזהו רשות הרבים, סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשים, זו היא רשות הרבים גמורה. פירוש מפולשים משער לשער כל אורך העיר כדגלי מדבר" (ראב"ה סימן רא). "אבל לפי הסברה של רבנו שלמה, שפירש הא דירושלים אלמלא דלתותיה ננעלות חייבים עליה משום רשות הרבים משום דשכיחי בה ששים רבוא ומכוונים פתחיה משער לשער... משמע דעיירות שלנו שהם מוקפים חומה ואין מכוונים שעריהם משער לשער שהם כרמלית" (שם סימן שצ"א). לכאורה תנאי זה פוסל את נתיבי איילון ואת שדרות בגין מלהיות רשות הרבים (מלבד שאלת הגדרת המכוניות כרשויות היחיד), אך לענ"ד ודאי שאין צורך ברשות הרבים הדומה לדגלי מדבר ממש, ודי בכך שהדרך מכוונת להיות רצופה משער לשער בלא אילוך מחמת זוויות. העיקולים הקלים בשדרות בגין ובנתיבי איילון כמעט אינם מצריכים האטת הנסיעה, וכך גם המעלות והמורדות בשדרות בגין. נראה שאין לחקות את מחנה ישראל שבמדבר בדבר זה עד תום, וכך להוציא מחוץ לגדר האפשר את קיומה של רשות הרבים.

לאור דבריו הוא מלמד זכות על הסומכים על כך שבימינו אין רשות הרבים שדורסים בה שישים ריבוא, שהרי לדעת הרמב"ם, הסובר כרבי אלעזר, אין רבים בוקעים גם מחיצות של צורת הפתח, כשם שאינם בוקעים מחיצות של דיומדים (הוא עצמו דוחה לימוד זכות זה, שהרי כל הראשונים חלקו על הרמב"ם ופסקו כרבי יוחנן). אך אפשר שגם הרמב"ם פסק כרבי יוחנן, על חיוב דלתות ננעלות, וכמוכח מן ההלכות הבאות:

וכן מקום שהוא מוקף ארבע מחיצות גובהן עשרה וביניהן ארבעה על ארבעה או יתר על כן, אפילו יש בו כמה מילין, אם הוקף לדירה כגון מדינה המוקפת חומה שדלתותיה ננעלות בלילה ומבואות שיש להן שלשה כתלים ולחי ברוח רביעית וכן חצר ודיר וסוהר שהוקפו לדירה, כולן רה"י גמורה הן. (רמב"ם שבת יד, א)

וכן הדין במדינה שהיא מוקפת חומה גבוהה עשרה טפחים שיש לה דלתות וננעלות בלילה שכולה רשות היחיד היא, זה הוא דין תורה. (רמב"ם עירובין א, א)

אפשר שהוא מבדיל בין מקום שהוקף לדירה ובין עירוב רשות הרבים. רשות הרבים מסוימת, המתוחמת בכתלים משני צדדים, אפשר לערב בדלתות פתוחות עם צורת הפתח, שהרי יש לנו עתה מעין ארבעה כתלים. אולם כדי להפוך עיר שלמה למקום שכולו הוקף לדירה בלא להגדיר כל מקום כשלעצמו יש צורך בדלתות הננעלות, ובלא זה אין זה מקום דירה, שהרי העיר 'רוכלת עמים רבים', מה שאין כן מקום מוגדר, שאין לו שם כזה. אך המפרשים לא חילקו בכך.

עוד ברמב"ם:

והיאך מתירין מבוי מפולש, עושה לו צורת פתח מכאן ולחי או קורה מכאן. (רמב"ם שבת יז, ג)

כאן מדבר הרמב"ם על מבוי המשתרע לרוחב שתי רשויות הרבים הנמצאות משני צדיו, וקובע שבמבוי כזה מועילה צורת הפתח משום שאין הרבים מבטלים אותה. דלתות (שאינן ננעלות) נחוצות דווקא במבוי לאורך רשות הרבים, שרבים, גם אם אינם שישים ריבוא, בוקעים בו. דבריו מבוססים על הגמרא בעירובין:

תנו רבנן: כיצד מערבין דרך רשות הרבים – עושה צורת הפתח מכאן ולחי וקורה מכאן. חנניה אומר: בית שמאי אומרים עושה דלת מכאן ודלת מכאן, וכשהוא יוצא ונכנס נועל, בית הלל אומרים עושה דלת מכאן ולחי וקורה מכאן. ורשות הרבים מי מערבא? והתניא, יתר על כן אמר רבי יהודה: מי שהיו לו שני בתים משני צידי רשות הרבים עושה לחי מכאן ולחי מכאן, או קורה מכאן וקורה מכאן, ונושא ונותן באמצע. אמרו לו: אין מערבין רשות הרבים בכך. וכי תימא בכך הוא דלא מיערבא, הא בדלתות מיערבא, והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: ירושלים, אילמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים, ואמר עולא: הני אבולי

דמחוזא, אילמלא דלתותיהן ננעלות – חייבין עליהן משום רשות הרבים! אמר רב יהודה: הכי קאמר, כיצד מערבין מבואות המפולשין לרשות הרבים – עושה צורת הפתח מכאן ולחי וקורה מכאן.

איתמר, רב אמר הילכתא כתנא קמא, ושמואל אמר הלכה כחנניה. איבעיא להו: לחנניה אליבא דבית הלל, צריך לנעול או אין צריך לנעול? תא שמע, דאמר רב יהודה אמר שמואל אינו צריך לנעול, וכן אמר רבי מתנה אמר שמואל אינו צריך לנעול. איכא דאמרי, אמר רב מתנה: בדידי הוה עובדא, ואמר לי שמואל אין צריך לנעול. בעו מיניה מרב ענן: צריך לנעול, או אין צריך לנעול? אמר להו: תא חזי הני אבולי דנהרדעא, דטימן עד פלגיהו בעפרא ועייל ונפיק מר שמואל ולא אמר להו ולא מידי. אמר רב כהנא: הנך מגופות הואי. כי אתא רב נחמן אמר: פניוה לעפריהו. לימא קסבר רב נחמן צריך לנעול? לא, כיון דראויות לנעול, אף על פי שאין ננעלות. (עירובין ו.:-)

לעומת זאת, השולחן ערוך אינו מחלק כפי שחילקנו ברמב"ם:

רשות הרבים עצמה אינה ניתרת אלא בדלתות, והוא שננעלות בלילה. ויש אומרים אף על פי שאין ננעלות, אבל צריך שיהיו ראויות להינעל, שאם היו משוקעות בעפר מפנה אותן ומתקנן שיהיו ראויות להינעל. ואחר שעשה לה תיקון דלתות חשובה כולה כחצר אחד ואין מבואותיה צריכין תיקון. (שולחן ערוך אורח חיים שסד, ב)

אך אפשר שאין ראיה מן הרמב"ם שצורת הפתח מתירה כל רשות הרבים, ויתכן שהיא מתירה רק מבוי לרוחב רשות הרבים, ואולי אף רשות הרבים שיש לה שני כתלים, אך לא עיר שלמה, ולכן לא יהיה מקום לקולת הביאור הלכה.

שישים ריבוא כיוצרים בקיעת רבים

לעיל ניסינו ליישב את הסתירה בין דבריו של רבי יוחנן על ירושלים לדבריו בעניין הדיומדים בעזרת הבחנה בין באר אקראית, שאוסף אנשים מקרי עובר בה, ובין ירושלים, שיש בה שישים ריבוא אנשים קבועים (לפחות אם כוללים את מבקריה וסוחריה). ציינו שדרך זו נוגדת את דעת התרצן בבבלי, אך יתכן שהיא עשויה להתאים עקרונית לדרכם של בה"ג ושל כמה מן הראשונים. לפי הבנה זו רשות הרבים תוגדר על פי רוחבה, ט"ז אמה, ולא על פי מספר ההולכים בה, אך ניתן להפוך את הדרך או את רחבת השוק לרשות היחיד באמצעות מחיצות מלאכותיות, דוגמת הדיומדים או צורת הפתח, וכך לערב גם את רשות הרבים שבימינו. אולם יש בכוחם של שישים ריבוא אנשים לבקוע מחיצה מלאכותית זו, ואפילו חומות אמת, שיש בהן דרך מפולשת ושדלתותיהם אינן ננעלות, ולמנוע את ביטול או עירוב רשות הרבים באמצעים הידועים לנו.

נראה שכך עולה מדברי בה"ג:

ואסיר לטלטולי מידי בשבתא ארבעה גרמידי ברשות הרבים, שנאמר 'ויצו משה ויעבירו קול במחנה וגו'', 'מעשות' לא נאמר, אלא 'מהביא', מלמד שהיו מביאין דרך רשות הרבים. ולא מיבעיא רשות הרבים דאורח מלכא היא ואסיר לטלטולי בגוה ארבע אמות **היכא דליכא עירוב**, אלא אפילו בין ממבוי למבוי ובין מן מבוי לחצר... ואפילו מבוי גופו אסיר לטלטולי ביה בארבע אמות אלא אם כן ערבו, שנאמר 'ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת'.

(הלכות גדולות סימן י)

מדבריו עולה שיש רשות הרבים, 'דרך המלך', גם אם אין הולכים בה שישים ריבוא (שלא כפי שהבינו בשיטתו הראשונים לעיל), אך מותר לטלטל בה כשיש בה עירוב, ולולא העירוב היה בה איסור תורה מ'ויעבירו קול במחנה'. מסתבר שאין כוונתו לפת המשותפת לכל התושבים אלא לצורת הפתח הבאה להתיר טלטול, והיא מתירה את רשות הרבים. דין בקיעת רבים שבה"ג דן בו לעיל ('דוכתא דדשין בה שית מאה אלפי גברי') עוסק במקום שמצויים בו שישים ריבוא, ואז אין היתר על ידי צורת הפתח ועירוב.

כך הבין גם בעל ערוך השולחן, שהסתמך על דברי בה"ג הנ"ל באחת מהצעותיו להיתר העירוב בימינו:

שאין אצלנו מבואות אלא רחובות מפולשים ובכל עיר הרבה רחובות, ואלו יוצאים מחוץ לעיר דרך רחוב זה ואלו דרך רחוב אחר ואין כאן סרטיא שכולם מוכרחים לצאת משם ולשם, ונמצא דאין כאן רשות הרבים... ועוד נ"ל דאפילו אם נאמר דלענין הוצאה והכנסה לא נדון ככרמלית אלא כרשות הרבים להפוסקים שאינם מצריכים ס' רבוא, מ"מ לענין זה דאין מערבין רשות הרבים אינו אלא ברשות הרבים אחד כמו סרטיא שאצלם, שהיתה סרטיא אחת בכל העיר, ולא בשלנו שיש הרבה סרטיות, דא"כ אין זה סרטיא...

ודע שיש לי **ראיה מבה"ג שיש מין רשות הרבים דמהני עירוב**... וקשה היכי קאמר (=בה"ג בדבריו המובאים לעיל) היכא דליכא עירוב, דמשמע להדיא דבעירוב מותר, והא אין מערבין רשות הרבים. ואין לומר דכונתו אדלתות נעולות, דהא דלתות אינו עירוב אלא מחיצות גמורות... וא"כ היאך אומר הבה"ג היכא דליכא עירוב, וכלשון הזה כתב הבה"ג גם בריש הל' שבת ע"ש, אלא ודאי דיש מין רשות הרבים דמהני ביה עירוב והיינו כדאמרן.

(ערוך השולחן אורח חיים שמה, כב-כד)

לא התברר לי איך יתיישב דיוקו של בעל ערוך השולחן עם דברי בה"ג בשם רב יהודה מנהר פקוד לעיל שהגדרת רשות הרבים היא שדורסים בה שישים ריבוא.

גם מ'הלכות קצובות' עולה שיש עירוב ברשות הרבים, וכנראה כוונתו לרשות שאין שישים ריבוא בוקעים בה:

ואם דרך רשות הרבים מפסקת בין המבואות יעשה צורת פתח משני צדיה בקנים או בחבלים, ומותרין כל בני מובאות שבתוך אותן פתחים של קנים לטלטל איש לחברו בעירוב, וכן כל המדינה

כולה ימעט פתחיה בקנים או בחבלים ויעשה כעין צורת פתח ומותרין בעירוב כגון דאמרינן רבא מערב אכולה מתא בעירוב אחד.

כך עולה גם מדבריו של ספר העתים בשם הגאון שהוזכרו לעיל, ונראה שזה ההבדל בין 'רשות הרבים' סתם ל'רשות הרבים גמורה' – הראשונה ניתרת בצורת הפתח, והשנייה אינה ניתרת לעולם:³⁹

ובתשובות לגאון... ואיזו הוא רה"ר גמורה היה לו מקום שיש בו ס' רבוא בני אדם שאין להם לא חומה ולא דלתות ונכנסין ויוצאין בלילה כמו ביום כדגלי המדבר זו רה"ר גמורה, דכל מקום שאמרו חכמים רה"ר בדרך זה אמרו ולא אמרו סרטיא ופלטיא גדולה סרטיא שווקים גדולים שממלאין ופתוחין למקום שיש בו ס' רבוא... ושנו חכמים המוציא מחנות לפלטיא ומבואות המפולשין לרה"ר והם מקום שיש בו ס' רבוא בני"א, ולמה קורין אותו רה"ר גמורה מפני שאין לה תקנה לא בעירוב ולא בגיפוף לעשותה רה"ר.

(ספר העתים סימן רו)

עוד עולה מדבריו של הגאון שרשות הרבים אינה דרך אלא שוק בלבד: סרטיא ופלטיא הם שני סוגי שווקים, והמבואות הפתוחים נחשבים רשות הרבים משום שהם טפלים לשוק.

סברא דומה עולה מדבריו של המגן אברהם. השולחן ערוך מביא את דינו של מדרון התלול מעשרה טפחים לכל ארבע אמות, הנחשב כמחיצה, והמגן אברהם מעיר על כך:

צ"ל דלא בקעי בו רבים, שאל"כ אתי רבים ומבטלי מחיצתא כיון שאינה עשוי' בידי אדם, ואפשר דלא מקרי רבים פחותים מס' רבוא וכמ"ש סי' שמ"ה ס"ו, וכ"מ דעת הפוסקים שסתמו בזה. (מגן אברהם שסג, מ)

דברים דומים אמר הרמב"ן ביחס לשיטת רבי יהודה, הסובר ששתי מחיצות מבטלות דין רשות הרבים:

ואם תשאל דרך שש עשרה אמה לרבי יהודה היכי משכחת לה... וי"ל עוד שלא אמר ר' יהודה שתי מחיצות תורה אלא ברחב שש עשרה שדרך הרבים עוברת שם ואין הרבים נקבעין ועומדין שם, דגמר ממדבר דליכא מחיצות, אבל פלטיא גדולה של עיר רחבה הרבה שהרבים מתקבצים שם לשוק והיא רחבה של עיר כיון שהרבים קבועים ועומדים שם כל היום זהו רשות הרבים גמורה, ויש אומרים רשות הרבים דלר' יהודה בתוך העיר כגון דאתו רבים ומבטלי מחיצתא דבוקעין בהם שתי וערב דמבטלי להו כדאמרינן לענין פסי ביראות...

(רמב"ן עירובין נט.)

³⁹ דיוק זה למדתי לפני שנים רבות מתלמידי היקרים, הרב אריאל ברלין והרב ישי יסלזון יצ"ו, ואני מודה להם.

הרמב"ן מציג שהמחיצות מבטלות את מעמדה של רשות הרבים רק כשאין רבים בוקעים בהן, אך בקיעת הרבים אינה מבטלת רשות הרבים גמורה. הרמב"ן לא פירש כמה הם 'רבים', ואפשר שלשיטת הגאונים הם שישים ריבוא (אומנם, אם כוונתו שהרבים 'קבועים' ולא 'בוקעים' שם, נפלה ראייתנו ממנו).

בדרך מפורשת יותר נאמרה סברא זו בהגהות מרדכי בנוגע לשיטת רש"י:

...ואין לדחות הראיה שהבאנו מהמוכר פירות ולחלק בין דרך הרבים ובין רה"ר, דאמר פרק המקבל רב נתן בר אושעיא קץ שיתסרי אמהתא, פנה י"ו אמה מאילנות שעל שפת הנהר כדי למשוך הספינות בחבלים, אתו עליה בני מרנושא דפנוה, הוא סבר מידי דהוה אבני רה"ר. פי' רש"י ז"ל שיתסר אמהתא כרוחב רה"ר דתנן בב"ב דרך רה"ר ט"ז אמה עכ"ל, א"כ משמע שדעתו כי דרך הרבים ורה"ר הכל א' והכל תלוי בט"ז ופילוש, ומה שהזכיר בעירובין ובשבת ס' רבוא לרבנותא דירושלים פי' כן, דאפ"ה דיש להם ס' רבוא ודומה לדגלי מדבר ממש אפ"ה מותרת בנעילת דלתות. אלעזר. (הגהות מרדכי שבת תסז)

מדבריו עולה ששישים הריבוא שבירושלים נועדו רק לבקוע את חומותיה (לולא נעילת הדלתות), אך להגדרת רשות הרבים די בט"ז אמה, כפי שכתבנו לעיל, ששיעור שישים ריבוא קשור לבקיעת רבים ולא להגדרת רשות הרבים.

מסקנת הביאור הלכה בהבנת שיטת רש"י היא כדברי הריטב"א – שמדובר בעיר שנכנסים בה שישים ריבוא או בדרך ששישים ריבוא הולכים בה כל אחד בזמנו ולא מדי יום. מכל מקום הוא נטה לפסוק כחכמי ספרד, שהחמירו והגדירו רשות הרבים בט"ז אמה בלבד.

לעניות הבנתנו היום עוברים בערים הגדולות, וגם בחלק מן הבינוניות, שישים ריבוא, משום שברבות מהן יש עורקי תחבורה החוצים את העיר שתי וערב, וקשה להקל בטלטול בהן. לכן לעניות דעתנו יש להרבות ככל האפשר בעירובים שכונתיים, שעורקי תחבורה ראשיים אינם עוברים בשטח שהם מקיפים. עירובים אלו מאפשרים הליכה לחצר, לגן השעשועים השכונתי, לבית הכנסת ולמכרים קרובים. הליכות לטווחים ארוכים יותר, החוצות עורקי תחבורה ומקומות מעבר המוני אדם, יש לתכנן מראש בהימנעות מטלטול, ובדיעבד גמור יש להימנע לפחות מאיסורי תורה באמצעות עקירה ממקום פטור והנחה על גביו.

סיכום עיקרי מסקנותינו

א. מחנה ישראל במדבר, כשנאמרה הלכת מלאכות שבת, מנה שישים ריבוא. שישים ריבוא הם בבחינת 'כולי עלמא' גם במקומות נוספים, כגון דין כיבוש רבים. ההפך מרשות היחיד עשוי להיות רשות השייכת לכל העולם – שייכות קניינית (כגון עיר שאינה שייכת ליושבי

העיר או למושלה היחיד) או שייכות מעשית (כגון דרך רבים או עיר רוכלת עמים, המשמשת את כל העולם).

ב. אפשר שיסוד מלאכת הוצאה הוא איסור המסחר, וכפי שעולה מנבואת ירמיהו ומן המסופר בנחמיה. ניתן ללמוד זאת מדיני השבת ביחס ללקיטת המן: 'שוק' צריכת המן כלל שישים ריבוא אנשים, והוא היה בשולי המחנה וצמוד אליו (כמו השוק הקדום, השוכן ביציאה מן העיר, ליד ה'שער' – מקום מושבו של בית הדין, השוכן סמוך למקום המשא ומתן הכספי, המצריך שבועה, עדות והכרעת דין). השוק והפלטיא (הרחבה) הם עיקר רשות הרבים, והדרכים המובילות אליהם טפלות להם. אין חיוב ללמוד את המספר מבני ישראל במדבר, אך זה אפשרי.

ג. יתכן שיסוד הדין הוא 'שוק' התרומות למשכן, שהיה במרכז המחנה, במחנה לוייה. מחנה לוייה שבמדבר הועתק אל הר הבית בימי המקדש, וגם בו היו שישים ריבוא וכמה מן ההלכות המאפיינות הוצאה. שישים הריבוא שהיו בהר הבית קשורים למלאכות שבת גם משום שאלו המלאכות המאפשרות את קיומו של האדם מכוח פיזורן בין שישים ריבוא אנשים.

ד. אפשר שמלאכת הוצאה מאפיינת את המעבר של בני ישראל משיבה לנדודים, ומעבר זה הוא הפך מנוחת השבת שהתורה כיוונה אליה. על פי זה הדרך שהולכים בה שישים ריבוא, הסרטיא, היא עיקרה של רשות הרבים. הבנה זו עשויה להיות מקור לאיסור טלטול ד' אמות ברשות הרבים גם בלא הוצאה או הכנסה. יתכן שזוהי גם 'דרך המלך' שההלכה דיברה עליה.

ה. אין הכרח להתייחס למספר ההולכים ברשות הרבים, וקשה לצמצם בקביעת מסגרת הזמן להימצאות שישים הריבוא. גם דרך שהולך בה אדם אחד בכל דקה – ילכו בה כשמונה מאות איש ביום, ושישים ריבוא בשנתיים ומשהו.

גם אפשר שהשיטה החולקת ומסתפקת בט"ז אמה סוברת שאין צורך בשייכות ל'כולי עלמא', ודי לה לרשות הרבים ביציאתה המוחלטת מגדר רשות היחיד ובכך שאף אינה כסימטה (כרמלית), שהיחיד יכול להניח בה את חפציו או לקנות בה בקניין ד' אמות.

ו. המקור הברור ביותר (ולא היחיד) לצורך בשישים ריבוא ברשות הרבים לעניין שבת הוא הגמרא בשבת דף ו', הקובעת שהמדבר נחשב כרשות הרבים רק בזמן שישראל הלכו בו בצאתם ממצרים, אף שגם היום הולכות בו שיירות סוחרים (אם לא נפרש כרמב"ם, הסובר שמדבר הוא רשות הרבים דווקא היום, משום שהוא הפקר לכול. אמנם, מסתבר שגם לדעת הרמב"ם רק הדרכים הראשיות שבמדבר היום הן רשות הרבים, ולא ראשי המצוקים, אף שהם הפקר לכול).

ז. מקור אפשרי נוסף הוא דברי עולא (על פי גרסת הראב"ה) שאין דרך רשות הרבים בבבל משום שאין בה שישים ריבוא (יהודים). עוד מקור אפשרי הוא ההבדלה העולה בסוגיות בעירובין (ו', כ', כ"ב) בין חיוב על טלטול ברשות הרבים, שבו די בט"ז אמה להגדרת רשות הרבים, ובין בקיעת רבים במחיצות הדיומדים, בצורת הפתח ובחומות שיש בהן פרצות גדולות כגון גבולותיה הטבעיים של ארץ ישראל, ולשם כך יש צורך בשישים ריבוא בוקעים.

ח. המקורות המפורשים הראשונים הם דברי רב יהודה מנהר פקוד, רב שר שלום גאון ובעקבותיהם גאונים נוספים, ורש"י ובעלי התוספות ותלמידיהם הם המקורות העיקריים לכך בראשונים. חכמי ספרד הסתפקו בדרך כלל בט"ז אמה להגדרת רשות הרבים.

ט. בגאונים (ובעקבות זאת בראשונים) שתי דרכים שונות בכך. מדברי בה"ג נראה שיש צורך בדרך שהולכים בה שישים ריבוא מדי יום, ואילו מדבריו של רב שר שלום נראה שדי בכך שבעיר דרים שישים ריבוא אנשים. שאלה זו עשויה להיות תלויה בשאלת איסור המסחר ואיסור הנדודים בשבת שהעלינו לעיל.

י. יש שיטה עקבית המצריכה שישים ריבוא רק בשוק שבתוך העיר, השייך לבני העיר. בדרכים החיצוניות אין צורך בשישים ריבוא בגלל שייכותן לכל העולם.

יא. הלכה למעשה נטה ב'משנה ברורה' וב'ביאור הלכה' להחמיר, שדי בט"ז אמה להגדרת רשות הרבים. לדבריו, יש להחמיר לפחות בעיר שיש בה שישים ריבוא ובדרך שעוברים בה שישים ריבוא אחת לפרק זמן בלתי מוגדר דיו. בערים הגדולות ובחלק מהערים הבינוניות היום נטינו להמליץ על עירובים שכונתיים, שאינם חוצים עורקי תחבורה ומקומות הומים במיוחד, ובדיעבד גמור לעקוף את הלכות הוצאה באמצעות מקום פטור וכדומה.

הערה בעקבות סיום המאמר

במאמר העלינו רמזים מן התלמוד והסברים הגיוניים להבנה שאיסור הוצאה לרשות הרבים מן התורה מותנה בשישים ריבוא אנשים ההולכים בה, או לפחות שישים ריבוא אנשים הדרים בעיר שיש בה רשות הרבים. עדיין מנסרת השאלה שהעלו ראשונים רבים – איך לא מצאנו הלכה חשובה זו מפורשת בש"ס, ואדרבה, משמע מן המעשה בטבריה ומהבנת מה שקרה בירושלים בימי נחמיה שאין צורך בתושבים כה רבים או בהולכי דרך כה רבים בדרך הנחשבת רשות הרבים.

ננסה לתת כאן תשובה עקרונית נוספת ושונה ממה שכתבנו לעיל. ממספר מקומות נראה שהמסורת ההלכתית שהייתה בידי הגאונים לא בהכרח תאמה את מסקנותיהם של האמוראים חכמי התלמוד בפירושיהם למשנה. ההבנה הפשוטה אצלנו היא כדברי הרמב"ם:

ודברים הללו בדינים גזירות ותקנות ומנהגות שנתחדשו אחר חיבור הגמרא. אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם, הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל, ואותם החכמים שהתקינו או שגזרו או שהנהיגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא הם כל חכמי ישראל או רובם, והם ששמעו הקבלה בעקרי התורה כולה דור אחר דור עד משה רבינו עליו השלום.

(הקדמה למשנה תורה)

לדבריו יש חילוק ברור בין התורה שקיבלנו עד חתימת התלמוד ובין תורת הגאונים והראשונים שקיבלנו אחריה, שניתן לחלוק עליה בנימוקים הגיוניים. אך יש ראיות ברורות לכך שבימי הגאונים לא הייתה הבחנה זו בין התלמוד ובין הגאונים כה ברורה אצל כל הגאונים. היו בין הגאונים מסורות ששילובן בש"ס נראה דחוק, ולעיתים גם בלתי אפשרי. בדוגמה אחת עסקנו במאמרנו על סדין בציצית (עלון שבוע 178 תש"ף עמ' 26). הגאונים (בעיקר בתשובת רב נטרוני גאון שהובאו שם) פסלו חוטי לבן מפשתן לציצית, וחייבו דווקא חוטי צמר. הרי"ף מקשה עליהם מן הסוגיות, ובעיקר מן הסוגיא במסכת שבת, ומכשיר חוטי פשתן ללבן שבציצית. דבריו על שיטת הגאונים והתאמתה לנאמר בתלמוד חריפים מנשוא:

והני רבותא דסבירי להו הכי לא דייקי בשמעתא ולא ידעי מאי קאמרי רבנן, ומיהא שמעתא דאסרי לה לכיתנא בסדינא, מינה גופא גמרינן דעבדינן כיתנא בסדינא.
(הלכות קטנות לר"ף יג:)

אך היו ראשונים שקיבלו את דברי הגאונים, לפחות חלקית (ראה שם את דברי בעל העיטור ורבי יצחק הנשיא).

כאמור, אפשר שהייתה בידי הגאונים מסורת שלא באה לידי ביטוי בש"ס.

זאת ועוד – המשנה הביאה את תקנתו של רבן גמליאל הזקן:

מתני'. אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה. נמנעו מלהשביעה, התקין ר"ג הזקן, שתהא נודרת ליתומים כל מה שירצו וגובה כתובתה.
(גיטין לד:)

הגמרא (שם לה.) הביאה אמוראים שאכן נהגו כמשנה זו ונמנעו מלהשביע את האלמנה, וללא חולק. למרות זאת מצאנו בגאונים:

והסכימו כל גאוני הישיבות שאין סומכין על זו המשנה ועל זו ההלכה, ואין אלמנה נפרעת כתובתה אלא בשבועה בפני בית דין, וכן הלכה רווחת בישראל.

(ראו אוצר גאונים לגיטין פרק ד' עמ' 64)

אמנם, יש לפקפק בראיה זו מכוח הסוגיא בכתובות (פז.), הנראית חולקת על הסוגיא בגיטין, ואפשר לומר שהגאונים סמכו עליה, ואכמ"ל, ועדיין נותרה הראיה מסדין בציצית.

אפשר שגם בענייננו מסורתו של רבי יהודה מנהר פקוד והבאים אחריו בנוגע לצורך בשישים ריבוא לרשות הרבים היא מסורת חוץ תלמודית, שעברה מן הגאונים אל חכמי אשכנז, בעוד חכמי ספרד נצמדו לשיטת הר"ף, שדחה את מה שלא נתפרש בתלמוד, ובעקבותיו גם הרמב"ם הנ"ל.